

Δημόσιος και Ιδιωτικός Τομέας: Εννοιολογικές και Λειτουργικές Ασυμμετρίες Κοινωνικής Οργάνωσης

*Τερλεξής Πανταζής**

Με την έντονη τάση που παρατηρείται πρόσφατα σε μερικές ευρωπαϊκές χώρες για επαναϊδιωτικοποίηση επιχειρήσεων, οργανισμών και υπηρεσιών κοινής ωφέλειας και δημόσιας λειτουργικότητας, ξαναμπάνει το θέμα του νομικο-τυπικού προσδιορισμού και της οργανο-λειτουργικής οριοθέτησης του δημόσιου και του ιδιωτικού χώρου.

Η διάκριση υπήρξε παραδοσιακά ακρογωνιαίος λίθος επιστημονικής μεθόδευσης, κοινωνικής ανάλυσης και οργανωτικής πρακτικής. Και αυτό ισχύει τόσο για τη φιλελεύθερη σκέψη όσο και για την σοσιαλιστική πολιτική θεωρία, από τον περασμένο κι όλας αιώνα. Η εδραίωση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής και η αντίστοιχη δικαιο-πολιτική οργάνωση που τον συνόδευσε, απαιτούσαν μια ξεκάθαρη οριοθέτηση ανάμεσα σ' αυτό που σήμερα ονομάζουμε «ιδιωτική» και «δημόσια» ζωή. Θεσμοθετείται δηλαδή, ή τουλάχιστον επιδιώκεται, μια λεπτή και συχνά αδιάφανη ισορροπία ανάμεσα στις σχέσεις και δραστηριότητες που στηρίζονται στην ελεύθερη και αυτόνομη επιδίωξη του ιδιαίτερου συμφέροντος των ατόμων, από τη μια μεριά, και σ' αυτές που αναπτύσσονται σε άμεση συνάρτηση με κάποια δημόσια αρχή, με την έννοια του ετερόνομου εξουσιασμού της δράσης, από την άλλη.

Από το 19ο αιώνα, η διάκριση αυτή διατυπώνεται συχνότερα, αν και όχι πάντα ευκρινέστερα, με τις έννοιες της «πολιτικής κοινωνίας» και της «κοινωνίας των ιδιωτών». Το νόημα και οι ερμηνείες που δίνονται στις έννοιες αυτές από κλασικούς και σύγχρονους, και από μαρξιστές και φιλελεύθερους, είναι πολλαπλές και, σε πολλά ε-

* Καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα Φιλοσοφικών και Κοινωνικών Σπουδών, της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου της Κρήτης.

πίπεδα, απόλυτα αντιφατικές. Και αυτό είναι κατανοητό, αφού οι έννοιες του δημόσιου και ιδιωτικού αποτελούν απλούς ιδεολογικούς προσδιορισμούς. Είναι γι' αυτό έννοιες υποκειμενικά προσδιορισμένες και γι' αυτό με έντονη ιδεολογική υπερφόρτιση. Για να μην εμπλακούμε όμως, πριν ακόμη ξεκινήσουμε σε θεωρητικές συζητήσεις ορισμών, θα μπορούσαμε έτσι κάπως περιοριστικά και λίγο ίσως αυθαίρετα, είναι αλήθεια, να δεχτούμε για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης, ότι οι κοινωνικές σχέσεις διακρίνονται σ' αυτές που αναπτύσσονται ανάμεσα σε *μεμονωμένα άτομα στη βάση του συμβολαίου και της ιδιωτικής ιδιοκτησίας* (κοινωνία της «ιδιωτικής ιδιοποίησης») και σ' εκείνες που θεσμοθετούνται ανάμεσα *στα άτομα ως φορέων δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, από τη μια μεριά και το κράτος* ως εκπροσώπου της δημόσιας βούλησης και του «κοινού συμφέροντος» (της πολιτικής εξουσίας), από την άλλη.

Η συνταύτιση λοιπόν του ιδιωτικού, με την «αστική», δικαιοπρακτική ικανότητα του υποκειμένου, είναι αναπόφευκτη, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, στην περίπτωση αυτή. Στην αστική πολιτική κοινωνία, το ατομικό ή το ιδιωτικό δεν νοείται χωρίς τις οικονομικές του προεκτάσεις. Απ' αυτό ξεπηδούν όλες οι φιλοσοφικές εννοήσεις, οι συνταγματικές προτάσεις και οι κοινωνικοπολιτικές νομιμοποιήσεις. Γι' αυτό δεν είναι απορίας άξιο γιατί, ακόμη και σήμερα, ένα μεγάλο μέρος της (νεο)φιλελεύθερης πολιτικής σκέψης, εξακολουθεί να στηρίζει τον κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό της σχεδιασμό πάνω σ' αυτήν ακριβώς τη διάκριση. Βαθιά είναι η πίστη λοιπόν, πως μόνο αναγνωρίζοντας τις διαφορετικές αυτές σφαίρες κοινωνικής δραστηριότητας, με την αντίστοιχη λογική τους, είναι δυνατόν να διαφυλάξουμε την ιδιωτική πρωτοβουλία και τα ατομικά δικαιώματα στο σύγχρονο καπιταλισμό.

Τόσο στη δημόσια διοίκηση, όσο και στη μεγάλη ιδιωτική επιχείρηση (και στη γραφειοκρατική οργάνωση δηλαδή και στην τεχνολογία της παραγωγής), επικρατούν το ίδιο πνεύμα ιεράρχησης και οι ίδιες σχέσεις κυριαρχίας. Οι παρατηρούμενες ωστόσο οργανωτικές ή άλλες ομοιότητες ανάμεσα στα δύο συστήματα δράσης, δεν υπονοούν αναγκαστικά και συνταύτιση προθέσεων και συμφερόντων, ιδεολογιών και τρόπων ζωής των αντίστοιχων ομάδων, που τα στηρίζουν. Ο κόσμος της ιδιωτικής επιχείρησης και ο κόσμος της δημόσιας διοίκησης εξακολουθούν, σ' άλλες περιπτώσεις ευκρινέστερα και σ' άλλες δυσχερέστερα, να ξεχωρίζουν μεταξύ τους. Συγχρονικά και διαχρονικά, δημόσια και ιδιωτική οργάνωση δεν ακολουθούν συνήθως κοινή πορεία, ούτε συμπλέουν αρμονικά προς κοινούς σκοπούς. Κι αυτό για πολλούς λόγους.

Η κοινότητα των συμφερόνων ανάμεσα στις δύο αυτές μορφές συλλογικής οργάνωσης και δράσης, δεν είναι δοσμένη και βέβαια ούτε και επιθυμητή. Ο Max Weber μάλιστα, εναποθέτει τις ελπίδες του για την αποφυγή του εξανδραποδισμού της ανθρωπότητας, στον

οποίο οδηγεί η σύγχρονη κοινωνική οργάνωση, στο διαρκή θεσμικό ανταγωνισμό ανάμεσα στις δύο γραφειοκρατικές δικτυώσεις, τη δημόσια και την ιδιωτική. Σε μια τέτοια αντιπαράθεση δημιουργούνται συνθήκες ανταγωνισμού και ισορροπίας, που αποτρέπουν ή ανατρέπουν τις πολώσεις από μία πιθανή επικράτηση της γραφειοκρατικής λογικής, σ' όλους τους δυνατούς χώρους κοινωνικής δράσης. Ας θυμήσουμε εδώ τα λόγια με τα οποία ο Weber — προφητικά για μερικούς — είχε περιγράψει τους κινδύνους από μια πιθανή ταύτιση της δημόσιας με την ιδιωτική γραφειοκρατία, στην ξεχασμένη σε πολλούς πραγματεία του για το Σοσιαλισμό. (Weber, σ. 219).

Με την εξαφάνιση του ιδιωτικού καπιταλισμού (η γραφειοκρατία) θα παραμείνει η μόνη κυρίαρχη δύναμη. Η ιδιωτική και η δημόσια γραφειοκρατία που τώρα, τουλάχιστο σα δυνατότητα, λειτουργούν η μια ενάντια στην άλλη και αλληλοεξουδετερώνονται, θα αποτελέσουν ένα και μοναδικό σύστημα ιεράρχησης.

Στη σύγχρονή τους εκδοχή, απόψεις αυτής της μορφής, όπως εκφράζονται από πολλούς (νεο)φιλελεύθερους, στηρίζονται στην παρατήρηση ότι το γραφειοκρατικό σύστημα οργάνωσης που αναπτύσσεται στο χώρο της δημόσιας ευθύνης, είναι μειωμένης εκλογικευτικής ικανότητας. Συνήθως χαρακτηρίζεται από στατικότητα, συντηρητισμό, και προπάντων έλλειψη λειτουργικής προσαρμοστικότητας προς τις συνεχώς μεταλλασσόμενες κοινωνικές και τεχνολογικές συνθήκες. Σχετικά μάλιστα μ' αυτό το τελευταίο, ο Γάλλος καθηγητής Michel Crozier, θα ορίσει τη γραφειοκρατία, σαν το οργανωτικό σύστημα «που είναι ανίκανο να προσαρμοστεί, χωρίς να προκαλέσει κρίσεις και στο περιβάλλον του και στις πηγές της συντήρησής του» (σ. 270).

Σε αντίθεση μ' όλα αυτά, η ιδιωτική οργάνωση, εθελοντική και σχετικά αδιαμεσολάβητη, είναι σε γενικές γραμμές απαλλαγμένη από τέτοιου είδους γραφειοκρατικές (ετερόνομες, δημοσιο-νομικές) εμπλοκές. Στις εμπορικές, βιομηχανικές και ευρύτερα επιχειρηματικές δραστηριότητες της ιδιωτικής πρωτοβουλίας *επικρατεί το ιδιαίτερο εκείνο ανακαινιστικό υβρίδιο, ο επιχειρηματίας* (με την υλική και πνευματική του υπόσταση) που στη Δύση έπαιξε και υποτίθεται ακόμη ότι παίζει, το ρόλο του ανακαινιστή και του πρωτοπόρου, του μοναδικού στην πραγματικότητα ιστορικού φορέα οικονομικής ανάπτυξης και κοινωνικού μετασχηματισμού.

Τόσο ο Marx όσο και ο Weber, ο καθένας βέβαια από τη σκοπιά του, θα εξάρουν τη συμβολή του επιχειρηματία καπιταλιστή και το επιχειρηματικό πνεύμα του αντίστοιχα, στην προσπάθειά τους να εντοπίσουν τους παράγοντες της κοινωνικής μετεξέλιξης. Και οι δύο τους όμως, άλλος πολύ (Marx) άλλος λίγο (Weber), επεσήμαναν τις στρεβλώσεις και τους περιορισμούς μιας τέτοιας ανάπτυξης, μέσα σ' αυτά τα πλαίσια. Οι σύγχρονοι κοινωνικοί αναλυτές της αστικής

(φιλελεύθερης) κοινωνικής παράδοσης ωστόσο, δεν βλέπουν στις κρατικές παρεμβάσεις τίποτε άλλο, παρά ένα οργανωμένο σύστημα περιορισμών και ελέγχων, που ακρωτηριάζει την αναγεννητική δύναμη της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και εξουδετερώνει τις καινοτομίες του επιχειρηματικού κεφαλαίου και των διαχειριστών του. Παρόμοιες παρεμβάσεις και περιορισμοί έχουν καταλυτικό αντίκτυπο στην προσωπική έκφραση και τη συλλογική ανέλιξη της κοινότητας. Επεξεργάζονται έτσι διαφόρων ειδών πλουραλισμούς και συστήματα προνοιακών συμβάσεων, για να διασφαλίσουν πιο πολλές μορφές επιχειρηματικής δράσης, που με τη σειρά τους θα εξασφαλίσουν συνθήκες και προϋποθέσεις ατομικής ελευθερίας.

Οι κοινωνικές επιστήμες μόλις πρόσφατα άρχισαν να συλλέγουν πολύτιμο υλικό και να κάνουν ευρεία χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας για την επεξεργασία του, ώστε να μελετήσουν σε βάθος το φαινόμενο της εκβιομηχάνισης και γενικότερα του αστικού πολιτισμού. Μέχρι τη στιγμή αυτή ωστόσο, απουσιάζει το ευρύτερο εκείνο ανθρωπολογικό και κοινωνιολογικό υπόβαθρο, πάνω στο οποίο θα στηρίζαμε παρατηρήσεις, που θα πρόσδιναν πληρέστερο νόημα, όχι μόνο στην οργανωτική σχέση ανάμεσα στην ιδιωτική επιχείρηση και στη δημόσια διοίκηση, αλλά και σε γενικότερα θέματα κοινωνικής συμβίωσης και ανάπτυξης. Μια σειρά από ερωτήματα έτσι παραμένουν αναπάντητα, όπως για παράδειγμα: Πού οφείλεται η οικονομική καθυστέρηση ορισμένων «καπιταλιστικών» χωρών και πώς εξηγούνται οι διαφορετικοί ρυθμοί ανάπτυξης στον ευρωπαϊκό χώρο; Οφείλεται στην έλλειψη πρώτων υλών, στη συμπεριφορά του επιχειρηματικού κόσμου, ή σ' ένα κοινωνικό και πολιτιστικό σύστημα που δεν ευνοούσε τις καινοτομίες; Με ποιο τρόπο και σε ποιο βαθμό η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα επηρέασε τη δημόσια επιχείρηση και την κρατική επιχειρηματική παρέμβαση γενικότερα; Ή μήπως συνέβη (και κάτω από ποιες συνθήκες) το αντίθετο; Αναπτύχθηκε δηλαδή αρχικά ένας πατερναλιστικός κρατικός μηχανισμός σε εθνικό επίπεδο, που προθυμοποιήθηκε (συχνά απρόσκλητα) να επέμβει για να προστατεύσει ένα νηπιακό επιχειρηματικό σύστημα καπιταλιστικής έμπνευσης; Ποια η στάση των κοινωνιών απέναντι στις κοινοτομίες και τις αλλαγές που πρότεινε ή επιζητούσε η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα; Ποια η σχέση ανάμεσα στους ρυθμούς της οικονομικής ανάπτυξης και τις ευρύτερες κοινωνικές εξελίξεις και πολιτικές του συστήματος; Ποιος ο διευθυντικός ρόλος στη σύγχρονη επιχείρηση και ποια ή αντίστοιχη ελεγκτική (ή προωθητική) παρέμβαση του δημόσιου, στις επιχειρηματικές δραστηριότητες;

Τέτοιου είδους ερωτήματα δεν είναι εύκολο να απαντηθούν, χωρίς κανείς να ανατρέξει στα συστήματα αξιών που αντανakλούν και επηρεάζουν την οικονομική βάση στην κάθε συγκεκριμένη ιστορική συγκυρία, από τη μια μεριά, και στις νομικές και λειτουργικές σχέ-

σεις που αναπτύσσονται ανάμεσα στο επιχειρηματικό μοντέλο διεύθυνσης και το γραφειοκρατικό πρότυπο οργάνωσης, από την άλλη. Το γενικό πάντως συμπέρασμα στο οποίο καταλήγει η αστική (νεο)φιλελεύθερη ανάλυση είναι ότι, ο κίνδυνος από το φαινόμενο του κρατισμού και από όλα όσα αυτό συνεπάγεται, δεν προέρχεται από την επέκταση της μεγάλης ιδιωτικής επιχείρησης, ούτε από τις σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα σ' αυτή. Αντίθετα μάλιστα, στο χώρο της σύγχρονης μεγάλης επιχείρησης, καλλιεργούνται ή είναι δυνατό να καλλιεργηθούν, όλα εκείνα τα λειτουργικά και οργανωτικά *αντισώματα που αποθαρρύνουν, αν δεν απονεκρώνουν, τις ολοκληρωτικές τάσεις της κρατικής γραφειοκρατίας.*

Ο κίνδυνος έτσι για τον ιδιωτικό οικονομικό χώρο, αλλά και για τις προσωπικές σχέσεις γενικότερα, εντοπίζεται στην αλόγιστη υλική και ιδεολογική επέκταση αυτού που συνήθως ονομάζουμε δημόσιο τομέα. Σ' αυτή την άλογη επέκταση ενυπάρχουν όλες οι προϋποθέσεις και εμφανίζονται όλα τα συμπτώματα ενός *επικίνδυνου κρατισμού* με την έννοια της δημοσιοποίησης του ιδιωτικού. Αυτός είναι συνεπώς ο χώρος που θα πρέπει να περιοριστεί και να ελεγχθεί, αν θέλουμε να διασφαλίσουμε την ακεραιότητα, την αυτονομία και την ελευθερία του ανθρώπινου προσώπου. Για το λόγο αυτό, χρειάζεται να οριοθετήσουμε πληρέστερα και να υπερασπιστούμε αποτελεσματικότερα ό,τι ανήκει στον ιδιωτικό τομέα.

Αλλά πόσο πειστική και ρεαλιστική είναι σήμερα μια τέτοια εννοιολογική διάκριση; Πόσο ανταποκρίνεται στις καινούργιες οικονομικές συνθήκες και στις σύγχρονες αντιλήψεις για την ελευθερία και τα δικαιώματα των ανθρώπων ή τις λειτουργίες και το ρόλο της πολιτικής εξουσίας; Πόσο εκφράζει η παλιά εννοιολογική ρητορική τον καινούργιο καταμερισμό εργασίας στις συνθήκες του ώριμου καπιταλισμού; Πόση ιδεολογία και πόση πραγματικότητα εμπεριέχει η συλλογιστική του διαχωρισμού της κοινωνικής δράσης γενικότερα σε ιδιωτική και δημόσια σφαίρα, και παράλληλα, ποια προοπτική ανοίγει αυτή η παραδοσιακή εννοιολογική κωδικοποίηση;

Στις σελίδες που ακολουθούν, θα ήθελα να υποστηρίξω ότι η διάκριση που γίνεται ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό στον (κρατικό) καπιταλισμό (στην παραδοσιακή του μορφή), *έπαψε πια να εκφράζει μια ζωντανή και αδήριτη πραγματικότητα. Το ίδιο παραπειστική είναι και η δήθεν απορρόφηση της πολιτικής κοινωνίας (του Κράτους) από την κοινωνία των ιδιωτών (την ιδιωτικοποίηση του δημόσιου), που είχε κάποτε υποσχεθεί ο σοσιαλισμός.* Μαρξιστές και μη, για διαφορετικούς ο καθένας λόγους, έχουν αρχίσει ήδη να συνειδητοποιούν ότι μια τέτοια διάκριση ή συνταύτιση στον καπιταλισμό ή στο σοσιαλισμό, δεν είναι δυνατό να εκφράζει, με τον τρόπο που συνήθως διατυπώνεται, τις κοινωνικές μεταλλαγές που έχουν στο μεταξύ συνελεστεί στα αντίστοιχα οικονομικοπολιτικά συστήματα (Πουλαντζάς, Τσουκαλάς, Ανδριανόπουλος). Θα πρέπει λοιπόν να

προσαρμοστεί στα καινούργια δεδομένα ή να εγκαταλειφθεί.

Ο κρατικός παρεμβατισμός, ο κοινωνικός, ή κρατικός κορπορατισμός, το πνεύμα του γραφειοκρατισμού, η σύγχρονη τεχνολογία και ο καινούργιος καταμερισμός εργασίας, έχουν διαβρώσει τις παραδοσιακές (αστικές) οριοθετήσεις και τις νομικές (συνταγματικές) καταχωρήσεις, ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο. Το Κράτος Πρόνοιας του μεσοπολέμου έχει πάρει διαφορετικές σήμερα διαστάσεις, απ' αυτές που είχαν αρχικά οριοθετηθεί. Η σχετική «δημοσιοποίηση» της ιδιωτικής επιχείρησης, με τη μορφή της μετοχικής εταιρείας, με όλες τις σχετικές διασφαλίσεις από το δημόσιο, έχει συμβάλει αποφασιστικά σ' αυτή τη μεταλλαγή. Ανάλογα θα πρέπει να αξιολογηθεί και η «ιδιωτικοποίηση», έστω και με όρους, της δημόσιας επιχείρησης, με όλες τις μορφές κοινωνικοποίησης, που οργανώνεται και λειτουργεί λίγο-πολύ, πάνω στις αρχές της ιδιωτικής εκμετάλλευσης.

Στην ίδια κριτική θα πρέπει να υποβάλλουμε και μερικές από τις βασικές θέσεις της σοσιαλιστικής πρότασης, που αφορά την απελευθέρωση του ετερόνομου «ιδιωτικού ανθρώπου» από την κυρίαρχη πολιτική εξουσία, όπως διατυπώνονται στο Μαρξισμό-Λενινισμό. Ο κρατικός σοσιαλισμός απέτυχε μέχρι τώρα να διαχωρίσει την τεχνικο-διευθυντική λειτουργία της παραγωγής από τη δημοσιο-γραφειοκρατική οργάνωση της κομματικής εξουσίας. Δεν κατάφερε να απολιτικοποιήσει την πρώτη για να καταργήσει τη δεύτερη, όπως είχε αρχικά διακηρύξει.

Ας σημειώσω τέλος ότι η επιχειρηματολογία που θα αναπτύξω και τα στοιχεία στα οποία θα αναφερθώ σε ό,τι ακολουθεί, θα μπορούσαν να τοποθετηθούν σε δυο διαφορετικά επίπεδα. Για την περίπτωση του (κρατικού) καπιταλισμού σε ένα εμπειρικο-πρακτικό μάλλον, παρά νομικο-θεωρητικό επίπεδο. Κι αυτό γιατί η θεωρητική και η νομικο-θεσμική επένδυση των κοινωνικών σχέσεων στον καπιταλισμό, αποτελούν εμφανείς, αλλά κυρίως αφανείς, επικαλύψεις οικονομικών σχέσεων σε επίπεδο αγοράς. Για την περίπτωση του (κρατικού) σοσιαλισμού αντίθετα, μπορεί να αρχίσουμε με μια θεωρητική πολιτικο-διοικητική αναφορά, που κατά τη γνώμη μου διαπερνά το πρόβλημα που συζητάμε στον πυρήνα του.* Στον (υπαρκτό) σοσιαλισμό όλα ξεκινούν από οικονομικές προτάσεις, με εκτεταμένη ιδεολογική επένδυση, για να καταλήξουν σε πολιτικά, υπερδομικά προβλήματα, αφού οι διευθετήσεις — θεσμοθετήσεις της βάσης θεωρούνται δεδομένες και αδιαπραγμάτευτες. Αυτή η προσέγγιση και η ανάλογη εννοιολογική επένδυση που τη συνοδεύει, προδιαγράφουν και τις αφετηρίες του προβλήματος: για τον καπιταλισμό στη βάση του οικονομικές, για το σοσιαλισμό κυρίως πολιτικές.

* Για το δημόσιο και ιδιωτικό τομέα στο μαρξισμό και τον υπαρκτό σοσιαλισμό, σ' ένα από τα επόμενα τεύχη.

Φυσικά στη σύντομη αυτή παρουσίαση του θέματος κάθε αξίωση για βαθιά και συστηματική ανάλυση του φαινομένου, θα ήταν τουλάχιστον υποκριτική. Εδώ απλώς οριοθετούμε συνοπτικά το πρόβλημα, χωρίς να εξαντλούμε όλες του τις διαστάσεις.

Το Δημόσιο και το Ιδιωτικό στον Καπιταλισμό

Αρχίζουμε λοιπόν από τη διαπίστωση ότι τα όρια ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, όπως οριοθετούνται από τη νομική σκέψη και την πολιτική θεωρία έχουν χάσει από καιρό την καθαρότητά τους, αν και διατηρούν ακέραια τη σκοπιμότητά τους. Πολλές από τις λειτουργίες (εξουσίες, διαμεσολαβήσεις, υπηρεσίες) που παραδοσιακά αναλαμβάνονταν από το (ή ανήκαν στο) δημόσιο τομέα, σήμερα εξυπηρετούνται από ιδιωτικές επιχειρηματικές παρεμβάσεις και συμφέροντα. Η κυβέρνηση αναθέτει σε ιδιωτικές οργανώσεις, (γραφεία, εταιρείες, ινστιτούτα, βιομηχανίες, συνεταιρισμούς, ιδρύματα κ.λ.π.), την εκτέλεση «δημόσιων έργων», όπως αμυντικά συστήματα, προμήθειες υλικού, χωροταξικά σχέδια, λιμενικές εγκαταστάσεις, αρδευτικά έργα, ερευνητικά ή εκπαιδευτικά προγράμματα κ.λ.π. Αλλά και σε καθημερινό επίπεδο, ένας μεγάλος αριθμός από δημόσιες εξουσιοδοτήσεις προς ιδιώτες, δεν αποτελούν στην ουσία τίποτε άλλο, παρά επέκταση του δημόσιου χώρου. Εγγυητικές επιστολές, βεβαιώσεις και άλλου είδους συστάσεις (ιατρικές γνωμοδοτήσεις, επικυρώσεις εγγράφων, βεβαιώσεις ερευνητικής απασχόλησης, διδακτικής εμπειρίας, υποτροφιών ή άλλων διακρίσεων κ.λ.π.), που πολλές δημόσιες ή ημικρατικές υπηρεσίες (δικαστήρια, εκπαιδευτικά ή νοσηλευτικά ιδρύματα) ζητούν από τους ενδιαφερόμενους, είναι μερικά παραδείγματα «λαθραίας» *δημοσιοποίησης του ιδιωτικού*, που περνούν συνήθως απαρατήρητα. Παράλληλα, διάφορες πολιτιστικές, εκπαιδευτικές, ερευνητικές, επιστημονικές, κοινωνικές ή εθνικές δραστηριότητες και λειτουργίες, οργανωμένες πάνω σε καθαρά ιδιωτική βάση, μπαίνουν κάτω από την προστασία και το νομικό κύρος του δημοσίου, συνήθως με το χαρακτηρισμό της «μη κερδοσκοπικής» δραστηριότητας.

Αλλά και το αντίθετο είναι επίσης σωστό. Πολλές κυβερνητικές ή δημόσιες λειτουργίες δεν είναι τίποτε άλλο από όργανα και υπηρεσίες, που, στη χειρότερη περίπτωση, εξυπηρετούν μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις ή οργανωμένα συμφέροντα, και στην καλύτερη, επιμέρους κοινωνικά στρώματα ή συντεχνιακές ομάδες. Δαπανώνται, για παράδειγμα, κολοσσιαία ποσά για κρατικά ερευνητικά προγράμματα, από τα οποία κυρίως επωφελούνται μεγάλες εταιρείες ή μονοπώλια, όπως συνήθως συμβαίνει στον τομέα των πετροχημικών, της αεροναυπηγικής, των τηλεπικοινωνιών, της πληροφορικής και άλλου. Χορηγούνται τεράστια ποσά σε συγκεκριμένες ιδιωτικές βιο-

μηχανίες και εμπορικές επιχειρήσεις, με τη μορφή άμεσων ή έμμεσων απαλλαγών, μειωμένων τιμολογίων για την αγορά πρώτων υλών και τη μίσθωση υπηρεσιών που ανήκουν στο ή παράγονται από το δημόσιο και προσφέρονται με δαπάνες του δημοσίου. Παρέχονται πιστωτικές διευκολύνσεις από κρατικά ή ημικρατικά τραπεζικά ιδρύματα, αναβαθμίζονται αστικές περιοχές, κατασκευάζονται υλικοτεχνικές υποδομές και χορηγούνται κρατικές επιδοτήσεις από τις οποίες επωφελούνται μεμονωμένες ομάδες ή μερίδες πληθυσμού.

Και εδώ, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, δεν μιλάμε για κοινωνικές υπηρεσίες και κρατικές παροχές που, σύμφωνα με τη σύγχρονη αντίληψη περί δικαίου και ίσων ευκαιριών, παρέχονται από την πολιτεία προς όφελος του κοινωνικού συνόλου ή των «μη προνομιούχων» στρώματων. Μερικές έτσι από τις μεγαλύτερες βιομηχανίες, δεν θα ήταν δυνατόν να επιβιώσουν σαν καθαρά ιδιωτικές επιχειρήσεις, χωρίς την πελατεία και την προστατευτική πολιτική του δημοσίου. Παράλληλα, κόμματα και κυβέρνηση δεν θα μπορούσαν να επιβιώσουν, χωρίς να εξασφαλίσουν ευνοϊκές πελατειακές σχέσεις με ορισμένα επαγγελματικά ή ταξικά στρώματα του εκλογικού σώματος και μερίδες του επιχειρηματικού κεφαλαίου.

Αλλά η αβεβαιότητα των ορίων των σχέσεων και η σύγχυση των όρων της συνδιαλλαγής δεν αφορούν και δεν περιορίζονται, όπως αντιλαμβάνεται κανείς, στο οικονομικό μόνο τομέα. Έχουν σοβαρές συνέπειες πάνω στη μορφή και τη φύση της εξουσίας, καθώς και στις διαπροσωπικές σχέσεις των καθημερινών μας συναλλαγών. Στο βαθμό που ο διαχωρισμός ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό χάνει την πρωταρχική του σημασία, οι επιτελικές και εκτελεστικές μονάδες του κρατικού μηχανισμού παύουν να αποτελούν ένα ιδιαίτερα (και ιδιόμορφα) συνεκτικό, επομένως και ελέγξιμο, σύνολο στοιχείων μέσα σ' ένα πολυμορφικό, πλουραλιστικό, οργανωτικό σύστημα διοίκησης. Στη σύγχυση που επικρατεί, η σύγχρονη οργανωμένη ιδιωτική πρωτοβουλία βρίσκει εύκολα το δρόμο της στην κορυφή ή τα κέντρα της πολιτικής εξουσίας.

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η πολιτική εξουσία αλώνεται από την οικονομική δύναμη. Σημαίνει ωστόσο ότι διαμορφώνεται μια καινούργια ισορροπία δυνάμεων και συντάσσεται μια αντίστοιχη ηγεμονική κυριαρχία, πέρα και πάνω από τις αναγνωρισμένες αρχές και τις κατοχυρωμένες θέσεις της οποιασδήποτε έννομης τάξης. Εδραιώνονται μ' αυτό τον τρόπο διάφορες μυστικές, αδιαφανείς συμμαχίες ανάμεσα σε ανομολόγητα ιδιωτικά συμφέροντα και σε επιμέρους κρατικά επιτελεία δημόσιας ευθύνης. Ο Γκράμσι, για παράδειγμα, αναφέρει τον *ελευθεροτεκτονισμό*, σαν μια εθελοντική (ιδιωτική) καθαρά οργάνωση, που ωστόσο είχε διεισδύσει στον κρατικό μηχανισμό του ιταλικού κράτους της εποχής του και κατάφερε να γίνει ρυθμιστικός παράγοντας της δημόσιας ζωής. Σ' ένα του άρθρο στο *Stato Operaio* με τίτλο, *Η Φασιστική Οργάνωση του Κράτους*, γρά-

φει: «Τι σημαίνει στην Ιταλία να παλεύεις στον ελεύθερο τεκτονισμό; Σημαίνει να παλεύεις ενάντια στη γραφειοκρατία που στη σημερινή της κατάσταση αποτελεί έναν παράγοντα ισορροπίας που πέτυχε η αστική τάξη στη διάρκεια της αργής οικοδόμησης του ενιαίου ιταλικού κράτους. Σημαίνει να αλλάξεις τα πολιτικά και εδαφικά κριτήρια με τα οποία συντελείται η στρατολόγηση της γραφειοκρατίας».

Ύστερα απ' όλα αυτά, δύσκολα μπορεί κανείς να υποστηρίξει την ορθότητα και να στηριχθεί στις δυνατότητες των «αντισταθμιστικών δυνάμεων», τύπου Γκάλμπραιθ. Τα διάφορα κέντρα δύναμης παύουν να βρίσκονται σε αντίθεση μεταξύ τους. *Η εξουσία αντί να κατανέμεται ανάμεσα σε ορατά και θεσμισμένα κοινωνικά σύνολα και ομάδες, συστοιχίζεται ή και μονοπωλείται από κρυφές και αθέσιμες συμμαχίες συμφερόντων.* Η κοινωνική ισχύς συσπειρώνεται σε ανεξέλεγκτους πόλους δύναμης, μέσα από ένα ευρύ και σκοτεινό πλέγμα μυστικών διαπραγματεύσεων και συμφωνιών. Υπονομεύεται μ' αυτό τον τρόπο η υποτιθέμενη ή διακηρυσσόμενη κοινωνική ισορροπία, με την έννοια της ισονομίας, της κοινωνικής δικαιοσύνης κτλ..

Σ' αυτό το καθεστώς της ασταθούς ισορροπίας αντιμέτωποι βρίσκονται, από τη μια μεριά τα συμφέροντα και η λογική της μεγάλης συλλογικότητας, δημόσιας ή ιδιωτικής, με κρυφές ή φανερές συστοιχίσεις νομιμότητας (παραοικονομία, παρακράτος, παρανομική), και από την άλλη οι άγραφες ή καταγραμμένες ανάγκες, οι επιθυμίες και τα όνειρα του ιδιαίτερου και γι' αυτό, μοναχικού ανθρώπου. Οι ελεγκτικές δυνάμεις, θεσμικές ή άτυπες, αδυνατούν να προσφέρουν προστασία ενάντια σ' ένα διαρκώς ογκούμενο ρεύμα μαζικότητας και απανθρωπισμού. Συχνά εξαφανίζονται ακόμη και οι στοιχειωδέστερες ανταγωνιστικές αρχές της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, πάνω στις οποίες το σύστημα της φιλελεύθερης αστικής δημοκρατίας είχε κάποτε στηρίξει το όραμα της αναβάθμισης και της εξέλιξής του. Κάτω από τέτοιες συνθήκες όλοι μας υποχρεωτικά γινόμαστε απλά εξαρτήματα, μέσα σ' ένα μαζικό και αφηρημένο σύστημα κοινωνικής συναλλαγής, χωρίς πραγματικό ιδιωτικό χώρο για τυχόν υποχώρηση, συσπείρωση και άμυνα. Και όλα αυτά, όταν οι τεχνικές δυνατότητες του βιομηχανικού πολιτισμού, με προάρχουσα την επιστήμη της πληροφορικής, προσφέρονται όσο ποτέ άλλοτε όχι μόνο στον αφανισμό αλλά και στην εδραίωση προϋποθέσεων της προσωπικής μας ελευθερίας.

Η σύμμειξη λοιπόν του ιδιωτικού με το δημόσιο, καταλήγει σε πλέγματα κανονιστικών ρυθμίσεων και σε θεωρητικές αρθρώσεις ιδεολογιμάτων που, ενώ φαινομενικά στηρίζονται στην πολυμορφία των απόψεων και των αποφάσεων, δηλαδή στον πολυκεντρισμό, καταλήγουν στην ουσία σε ολοκληρωτικό σχεδιασμό της προσωπικής μας ζωής. Επιβάλλεται μ' αυτό τον τρόπο μια *συγκεντρωτικά διάχυ-*

τη *εξουσία*, με όλες τις ιδεολογικές παραμορφώσεις που συνεπάγονται: στο όνομα της όποιας νομιμότητας, αποτελεσματικότητας ή ορθολογικότητας *καταλήγει* η κοινωνική ρύθμιση και στηρίζεται σε μια *παρανοϊκή εκλογίκευση* του συστήματος. Στο όνομα έτσι, αυτής της εκλογίκευσης και συνεπώς αυτής της νομιμότητας, η εξουσία, με διαφορετική κάθε φορά μορφή και σύνθεση:

- υποχρεώνει τους ασθενείς στα νοσοκομεία να ξυπνούν στις έξι, στο όνομα λειτουργικών αναγκαιοτήτων.
- επιτρέπει τη διαφήμιση τσιγάρων, ενώ έχουν εντοπιστεί καρκινογόνες ουσίες στον καπνό, στο όνομα οικονομικών σκοπιμοτήτων.
- χορηγεί υποτροφίες και βοηθήματα για επιλεγμένους επιστημονικούς κλάδους και εξειδικεύσεις ή για υποψηφίους μιας συγκεκριμένης κοινωνικής προέλευσης, στο όνομα μιας εθνικής ερευνητικής πολιτικής.
- εγκρίνει την κατασκευή ανθυγιεινών χώρων εργασίας ή πολυκατοικιών χωρίς χώρους στάθμευσης, στο όνομα της ταχύρρυθμης ανάπτυξης των αστικών κέντρων.
- κτίζει λαϊκές κατοικίες σε υποβαθμισμένες περιοχές ή με ακατάλληλες προδιαγραφές, στο όνομα της άμεσης επίλυσης χρόνιων στεγαστικών προβλημάτων.
- επιτρέπει την κατασκευή ξενοδοχειακών συγκροτημάτων και τουριστικών εγκαταστάσεων, που ευνοούν συγκεκριμένα κοινωνικά στρώματα ορισμένων γεωγραφικών περιοχών, σε βάρος άλλων, στο όνομα της ανάπτυξης της εθνικής οικονομίας.

Ο κατάλογος είναι ατέλειωτος. Αν τώρα κάποιος μας έλεγε πως όλες αυτές οι ρυθμίσεις πηγάζουν από την ίδια αρχή, την ίδια κεντρική εξουσία, μ' ένα συγκεκριμένο αναπτυξιακό σχέδιο και ιδεολογικό σκεπτικό, τότε και μεις θα λέγαμε πως η ελευθερία του ατόμου και η πρόοδος του τόπου έχουν ασφαλώς υποθηκευτεί. Κάτι τέτοιο όμως δύσκολα στοιχειοθετείται. Στην επιφανειακά πολυφωνική μας κοινωνία και στη φαινομενικά πολυκεντρική διάταξή της, καλλιεργείται η εντύπωση, ή προπαγανδίζεται η βεβαιότητα, ότι η κοινωνική δύναμη δεν βρίσκεται στα χέρια μερικών μόνο κέντρων εξουσίας. Εύκολα περνάει η άποψη ότι η εξουσία κατανέμεται, όχι ίσως πάντα ακριβοδίκαια, ισομερώς, αλλά οπωσδήποτε ευδιάκριτα και αδιάκριτα, ανάμεσα σε μια μεγάλη ποικιλία από διεκδικητικές ομάδες και κοινωνικά στρώματα. Ομάδες και στρώματα καλύπτουν ολόκληρο το κοινωνικό φάσμα και ανήκουν τόσο στο δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό χώρο.

Παράλληλα, η διαδικασία της κατανομής υπόκειται σε θεσμοθετημένους ή άτυπους ελέγχους χειραφέτησης. Περνάει μέσα από διαμεσολαβητικούς μηχανισμούς προλεϊανσης και εξισορρόπησης και από πολλαπλά φίλτρα ανταγωνισμού και αντιπαράθεσης. Η κυριαρχία στο μεγαλύτερο μέρος της και για τους πιο πολλούς αν-

θρώπους, χυμένη στα κοινωνικά καλούπια, παύει τότε να είναι ορατή σαν τέτοια. Ο πολιτικός χαρακτήρας του κρατικού καταναγκασμού γίνεται αγνώριστος, κάτω από τις παραμορφωτικές διαδικασίες μιας κοινωνικής συναίνεσης, παραπλανητικά διαμορφούμενης.

Η φυσική βία στην καθημερινή άσκηση της εξουσίας παύει να ενεργοποιείται από αυθαίρετα ή ανεύθυνα όργανα δημόσιας τάξης, όπως στο παρελθόν. Αυτό βέβαια δεν την κάνει λιγότερο από τα πρώτα καθοριστική, για την ανθρώπινη συμπεριφορά και την κοινωνική στάση. Νομιμοποιημένη με μεθοδεύσεις κοινωνικής συναίνεσης, η κάθε είδους βία υποβόσκει στις τεχνικές της σύγχρονης πληροφορικής και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Εξακολουθεί να είναι ενσωματωμένη στα πλέγματα των πειθαρχικών και ιδεολογικών οργάνων αυτού που γενικά ονομάζουμε «δημόσιο λειτούργημα», «κοινό συμφέρον», «εθνική συνείδηση». Η βία ενυπάρχει στη λογική και στα όργανα που συνθέτουν και αναπαράγουν την υλικότητα του κοινωνικού σώματος, πάνω στο οποίο αποτυπώνεται η κυριαρχία, ακόμα κι όταν αυτή η κυριαρχία δεν ασκείται έντονα απ' ευθείας, αλλά έμμεσα, διακριτικά.

Από τη στιγμή αυτή, η λογική της διεύθυνσης των κοινωνικών δραστηριοτήτων από μηχανισμούς και κέντρα απόφασης αυτής της σύνθεσης και αυτού του προσανατολισμού, μετατρέπεται σε λογική αυτής της ίδιας της κοινωνίας. Οι απαντήσεις που δίνονται σ' όλα τα επίπεδα του κοινωνικού προβληματισμού, διαμορφώνονται μέσα σ' αυτά τα σημασιολογικά πλαίσια και με αυτές τις μεθοδεύσεις. Έξω από τα πλαίσια και τις μεθοδεύσεις αυτές παραμένει μόνο ένας περιορισμένος αριθμός σχέσεων και αποφάσεων, που δεν απειλούν, τουλάχιστον όχι επικίνδυνα, τις οργανωτικές προϋποθέσεις και τις βασικές αρχές του συστήματος. Το άτομο, για παράδειγμα, μπορεί να επιλέξει σε ποια εταιρεία θα γίνει υπάλληλος (κι αυτό όχι πάντα ή τουλάχιστον κάτω από ορισμένες μόνο προϋποθέσεις). Δεν έχει λόγο όμως για το ποιες βιομηχανίες θα ιδρυθούν και ποιες θα πάψουν να υπάρχουν. Το ίδιο περιορισμένες και παραπλανητικές είναι και οι επιλογές του τηλεθεατή. Οι διαφορές από κανάλι σε κανάλι και ακόμη από κρατικό σε ιδιωτικό σταθμό και όταν υπάρχουν, δεν είναι πάντα ουσιαστικές, ούτε μακρόβιες. Ο μηχανισμός νομιμοποίησης του τηλεοπτικού σταθμού και στη μια και στην άλλη περίπτωση, ελέγχεται, άμεσα ή έμμεσα (και οπωσδήποτε σε τελική ανάλυση), από κάποια δημόσια αρχή ή κάποιο πολιτειακό φορέα. Αλλά μήπως μπορεί ο πελάτης των σιδηροδρόμων ή των αεροπορικών εταιρειών να αντιδράσει αποτελεσματικά, για κάτι που τον ενοχλεί ή δεν του αρέσει; Σε πολλές από αυτές τις περιπτώσεις απουσιάζουν οι εναλλακτικές λύσεις, αφού όπου ατονεί το ιδιωτικό μονοπώλιο, επεμβαίνει το κρατικό και όπου απουσιάζει το συντεχνιακό συμφέρον, εμφανίζεται το εθνικό (συνήθως με τη μορφή του κρατικού κορπορατισμού).

Ο σπουδαστής βρίσκεται περίπου στην ίδια θέση με τον επιβάτη του σιδηροδρόμου, του αεροπλάνου ή του τηλεθεατή. Είναι υποχρεωμένος να περάσει μέσα από αυστηρά προκαθορισμένα στάδια εκπαίδευσης, κομμένα και ραμμένα στα μέτρα των παραγωγικών αναγκών και των πολιτιστικών σκοπιμοτήτων του συστήματος. Άλλη διέξοδος δεν υπάρχει. Προκειμένου να ενταχθεί με επιτυχία στο σύστημα, πρέπει να γίνει κάτοχος κάποιου εμπορεύσιμου και ανταλλάξιμου εργαλείου ζωής, ενός *πτυχιακά βεβαιώσιμου ρόλου*, που τον καθιστά και θεσμικά ένα λειτουργικά χρήσιμο εργαλείο παραγωγής και αναπαραγωγής του συστήματος. Η εθελοντική δράση, με την έννοια της ελεύθερης επιλογής, περιορίζεται έτσι στο έπακρο, αφού η κοινωνική επιτυχία εξισώνεται με την εναρμόνιση (επιτυχή προσαρμογή) της ιδιαιτερότητας στις επιβαλλόμενες ανάγκες της συλλογικότητας (μαζικότητας). Και όσο καλύτερα οργανωμένη εμφανίζεται μια κοινωνία, τόσο πιο λεπτομερειακά καθορισμένη η προσωπική δραστηριότητα (ο ιδιωτικός χώρος) των μελών της.

Πληθώρα όμως κανονισμών και νόμων δεν σημαίνει με κανένα τρόπο υπερνομίκευση και ενδεχομένως υπερλογικότητα (έστω και στην τυπική της εκδοχή) των οργανωτικών δομών και των παραγωγικών σχέσεων. Αντίθετα, η φρενιτώδης επέκταση του δημόσιου χώρου, συνήθως υπονοεί (ή συνοδεύεται από) αύξηση της κοινωνικής δράσης, με ελαττωμένη νομιμότητα. Στον πολιτικό χώρο αυτό σημαίνει την αυτονόμηση του κρατικού παρεμβατισμού και την ταυτόχρονη μετατόπιση της πολιτικής υπευθυνότητας αρχικά, α) από το Κοινοβούλιο στην Κυβέρνηση (που στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται σαν εκφραστής του εθνικού συμφέροντος και κηδεμόνας του) και στη συνέχεια, β) από την Κυβέρνηση (θεσμικά ασταθή, αφού είναι συνεχώς εκτεθειμένη σε εναλλασσόμενες πολιτικές συμμαχίες) στους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς, που περισσότερο από κάθε άλλο εξασφαλίζουν τη σταθερότητα και τη συνέχεια του κράτους (Φεραγιόλι, σ. 37).

Η δημοσιοποίηση έτσι του ιδιωτικού (ή μάλλον η κατάληψή του από το δημόσιο), κάτω από τις συνθήκες και με τους όρους που συντελείται, αντί να φέρνει πλησιέστερα τον πολίτη στον κοινωνικό προβληματισμό και επομένως στη συλλογική δράση, τον απομακρύνει από αυτόν και τον απομονώνει. *Πρόκειται έτσι για μια νόθα παγκοσμιότητα*, που συντελείται στ' όνομα της εκδημοσίευσης του ιδιωτικού (μέσα συνήθως από πολιτικές εθνικοποίησης, κοινωνικοποίησης, κρατικοποίησης), που δεν αποβλέπει, ή τουλάχιστον δεν καταλήγει, στην απελευθέρωση της ανθρώπινης ιδιαιτερότητας, αλλά στην επιβολή της δημόσιας ετερότητας.

Πόσο διαφορετική είναι η Δημόσια Οργάνωση από την Ιδιωτική Επιχείρηση

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να δικαιολογήσω γιατί σε μια συζήτηση για το ιδιωτικό και το δημόσιο επικεντρώνουμε την προσοχή μας στην επιχειρηματική δραστηριότητα. Αυτό πιστεύω γίνεται γιατί στα πλαίσια του καπιταλισμού, δεν υπάρχει ιδιωτικός χώρος, χωρίς επιχειρηματική πρωτοβουλία. Ούτε υπάρχει ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα, χωρίς αντίστοιχη κοινωνική υποδομή και χωρίς κρατική διασφάλιση των αναγκαίων προϋποθέσεων για την εδραίωση μιας τέτοιας υποδομής. Έτσι, ο επιχειρηματικός χώρος και γενικότερα ο χώρος της αγοράς, είναι αυτός στον οποίο περισσότερο από κάθε άλλον δοκιμάζονται τα όρια και η αντοχή της διάκρισης ανάμεσα σε δημόσιο και ιδιωτικό.

Αυτή η θέση ξεκινάει από τη σκέψη ότι περιορισμοί της ιδιωτικής επιχείρησης, καταλήγουν στην πραγματικότητα σε περιορισμούς της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, που με τη σειρά τους οδηγούν στον ακρωτηριασμό ενός μεγάλου μέρους αυτού που η αστική πολιτολογία ονομάζει «ατομικές ελευθερίες». Η έννοια της ιδιοκτησίας πάντως, δεν είναι απαραίτητο να συνδεθεί με την έννοια της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, αν και η δεύτερη, κάτω από τις σημερινές κοινωνικοπολιτιστικές συνθήκες, θεωρείται προϋπόθεση ή κατάληξη της πρώτης. Ιδιωτικός λοιπόν και δημόσιος χώρος, απ' αυτήν την άποψη, εκφράζονται στην αντιπαράθεση της ιδιωτικής επιχειρηματικής δραστηριότητας με την κρατική οργάνωση και τη δημόσια επιχείρηση. Και μ' αυτή την παρατήρηση θα προχωρήσω στις διαφορές και τις πιθανές επικαλύψεις ανάμεσα στην καπιταλιστική επιχείρηση και τη δημόσια διοίκηση.

Συχνά παρατηρείται ότι, αντίθετα μ' αυτά που υποστήριξε ο Weber, ο κατεξοχήν θεωρητικός της «δημοσιοποίησης» της δράσης (και συνεπώς της γραφειοκρατικοποίησης του κόσμου), η κρατική οργάνωση και η δημόσια επιχείρηση ακολουθούν διαφορετικές αρχές διοίκησης και λειτουργίας, από ό,τι η ιδιωτική διεύθυνση και διαχείριση. Ο τρόπος ιδιαίτερα, με τον οποίο παίρνονται οι αποφάσεις, στα πλαίσια της κρατικής διοίκησης και της δημόσιας επιχείρησης, διαφέρει ριζικά απ' αυτόν των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Η ανάπτυξη συνεπώς και η εξέλιξη των αντίστοιχων διοικητικών και επιχειρησιακών διαδικασιών, διαφέρει ανάλογα.

Μερικές σύγχρονες ιστορικές μελέτες στηρίζονται σ' αυτές ακριβώς τις παρατηρήσεις, για να αποδείξουν ότι η ιδιωτική επιχείρηση δεν αναπτύσσεται παράλληλα και στον ίδιο βαθμό με τη δημόσια ή κρατική οργάνωση. Στη Γαλλία και την Πρωσία, για παράδειγμα, στα πρώτα βήματα της καπιταλιστικής τους ανάπτυξης, η εδραίωση αυτού που σήμερα ονομάζουμε Κράτος και κρατική γραφειοκρατική

οργάνωση είχαν κατά κάποιο τρόπο προηγηθεί της καπιταλιστικής επιχείρησης, με τη μορφή της εκτεταμένης βιομηχανικής οργάνωσης. Και αυτό, παρά το γεγονός ότι αυτή η τελευταία υπήρξε αποτέλεσμα της αστικής, αντιφεουδαρχικής επανάστασης, όπως και το αστικό ή εθνικό κράτος. Στη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες παρατηρείται μια αντίστροφη εξέλιξη. Εδώ η κρατική επιχειρηματική οργάνωση δεν ακολούθησε την οικονομική έκρηξη του ιδιωτικού κεφαλαίου. Παρέμεινε περιορισμένη στην περίπτωση της Μεγάλης Βρετανίας και σχεδόν υποτυπώδης στις Ηνωμένες Πολιτείες, για μεγάλα χρονικά διαστήματα της εθνικής τους εξέλιξης.

Στον ιδιωτικό τομέα, η εκμετάλλευση των παραγωγικών πηγών υπακούει στη λογική της μεγιστοποίησης του κέρδους. *Κέρδος και ταξική εκμετάλλευση* (Marx), *εκλογίκευση και αποτελεσματικότητα* (Weber), αποτελούν τα βασικά στοιχεία της κεφαλαιοκρατικής οικονομικής διαδικασίας. Οι διαστάσεις των οικονομικών και οργανωτικών αυτών παραμέτρων, σημασιοδοτούν τη λογική και την ηθική της παραγωγής των αγαθών. Ούτε ο καπιταλιστής, αλλά ούτε και ο εργάτης έχουν την πολυτέλεια να αγνοήσουν αυτή τη λογική ή να παραβούν αυτή την ηθική, χωρίς σοβαρές συνέπειες στους ρυθμούς και τα μεγέθη της παραγωγής.

Στο δημόσιο τομέα ωστόσο, όπως έχει εξελιχθεί στο σύγχρονο καπιταλισμό, φαίνεται να επικρατούν άλλες αρχές και άλλη λογική, που κάνουν τις οργανωτικές και παραγωγικές διαδικασίες να διαφέρουν απ' αυτές του ιδιωτικού τομέα. Οι βασικές διαφορές και το σκεπτικό που συνήθως αναφέρονται στη διεθνή βιβλιογραφία αφορούν τα εξής:

— Ο επιχειρηματίας καπιταλιστής βρίσκεται κάτω από τη συνεχή απειλή της απώλειας κέρδους ή ακόμη και της πτώχευσης. Δεν συμβαίνει το ίδιο με το διευθυντή της δημόσιας επιχείρησης. Παράλογες αποφάσεις ή άστοχες ενέργειες από τη μεριά της κρατικής διεύθυνσης, λόγω των καιρίων οικονομικών τομέων, που συνήθως ελέγχει, μπορεί να κατάληξουν ακόμα και σε παράλυση κοινωνικών υπηρεσιών υψίστης σημασίας. Το κόστος ωστόσο, μιας πιθανής επιχειρηματικής αποτυχίας δεν είναι προσωπικό. Η πιθανή πτώχευση μιας δημόσιας επιχείρησης δεν έχει κανένα νόημα και τις περισσότερες φορές δεν θίγει τα προσωπικά συμφέροντα των ηγετικών στελεχών. *Η ευθύνη στο δημόσιο είναι συλλογική, και στη χειρότερη περίπτωση πολιτική, πράγμα που σημαίνει ότι δύσκολα εντοπίζεται.*

— Καμιά ιδιωτική επιχειρηματική μονάδα δεν μπορεί να αποφύγει τις ζημιές και πιθανώς τη χρεωκοπία, παρά μόνο αν ενεργεί σύμφωνα με τις αρχές της μεγιστοποίησης του κέρδους. Ο δημόσιος τομέας αντίθετα λειτουργεί σε εντελώς διαφορετικές βάσεις.

Μπορεί να μεταθέτει σχεδόν επ' αόριστο παρόμοιες συνέπειες, καταφεύγοντας ανάμεσα στ' άλλα και σε διαπραγματεύσεις με τους ενδιαφερόμενους κοινωνικούς φορείς ή με την πολιτική ηγεσία. Η

επιτυχία των διαπραγματεύσεων τις περισσότερες φορές δεν εξαρτάται από τη λογικότητα ή σχετικότητα των επιχειρημάτων, αλλά από την επιφάνεια της λαϊκής βάσης της πολιτικής ηγεσίας και τη συναίνεση που κατορθώνει να συσσωρεύσει, στα πλαίσια της κοινωνικής αντιπαλότητας.

Ο κρατικός διευθυντής, μόνιμος υπάλληλος ή πολιτικός εγκάθετος, είναι φυσικό να προσπαθεί να αποφύγει τις ευθύνες για ενέργειες που, ενώ θα μπορούσαν να προάγουν τους σκοπούς της επιχείρησης, θα ήταν δυνατό, ωστόσο, παράλληλα να προκαλέσουν ή να συμβάλουν σε κάποια γενικότερη πολιτική κρίση, με αποδέκτη την υπεύθυνη κυβέρνηση και πιθανόν αστική ή ποινική ευθύνη για τον ίδιο. Αν τώρα συνδέσουμε την ενστικτώδη αποφυγή ευθυνών από κάθε διαχειριστή δημόσιας περιουσίας, με την αναποτελεσματικότητα της κρατικής γραφειοκρατίας να σχεδιάζει και να εκτελεί έγκαιρα τα σχεδιασμένα, τότε έχουμε μια πληρέστερη εικόνα της διαφοράς ανάμεσα στη δημόσια επιχείρηση και την ιδιωτική.

— Σε καμιά καπιταλιστική οικονομία δεν μπορεί να επεκτείνεται επ' άπειρον ο κεντρικός σχεδιασμός της οικονομίας, όταν μ' αυτό τον τρόπο αναστέλλεται η συσσώρευση και παρεμποδίζεται η επενδυτική πρωτοβουλία του ιδιωτικού κεφαλαίου. Ιδιωτικές παραγωγικές μονάδες δεν μπορεί να εξαρτώνται συνεχώς από κομματικές σκοπιμότητες ή από πολιτικούς καθαρά υπολογισμούς, σε βάρος της λογικής του ιδιωτικού κέρδους και των αρχών της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης. *Το κράτος μπορεί να επιβάλλει τη δική του επιχειρηματική λογική πάνω στην ιδιωτική επιχείρηση. Αυτό όμως μπορεί να το κάνει μόνο με δική του ευθύνη. Τους κρατικούς σχεδιαστές της παραγωγής δηλαδή, θα πρέπει να τους απασχολεί το θέμα της νομιμότητας των προτάσεων και της δράσης τους. Παράλληλα όμως, επιβάλλεται να κρατούνται ανοικτοί οι δίαυλοι της συνδιαλλαγής με τις κύριες επενδυτικές και καταναλωτικές ομάδες. Μόνο μ' αυτό τον τρόπο είναι δυνατό η δημόσια ελεγχόμενη παραγωγή να αποφύγει την παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών που δεν θα έχουν καμιά ανταλλάξιμη αξία.*

Ιστορικά έτσι, δημιουργούνται δύο διαμετρικά αντίθετες αντιλήψεις, γύρω από το ρόλο και τη σπουδαιότητα της ιδιωτικής επιχείρησης και της δημόσιας οργάνωσης. Από τη μια μεριά είναι αυτοί που υποστηρίζουν ότι η στρατηγική θέση που απέκτησε ιστορικά η αστική επιχειρηματική τάξη, έδωσε στο παρελθόν την ευκαιρία σε μεγάλες οικογένειες του πλούτου να εξασφαλίσουν από την πολιτική (κεντρική) εξουσία ένα εξαιρετικά προνομιακό καθεστώς, σ' αντάλλαγμα των υπηρεσιών τους προς την κατεύθυνση της εδραίωσης και ανάπτυξης των αρχών του καπιταλισμού. Μ' αυτό τον τρόπο κατάφεραν να διασφαλίσουν ή να επιβάλουν συνθήκες για σχετικά ανεξάρτητες οικονομικές δραστηριότητες, γεγονός που, σε μεγάλο βαθμό, ευθύνεται για τις παρατηρούμενες σήμερα διαφορές από τη

δημόσια γραφειοκρατική οργάνωση, στις οποίες αναφερθήκαμε στην προηγούμενη ενότητα.

Την ανεξαρτησία όμως αυτή, η επιχειρηματική τάξη δεν την πέτυχε χωρίς αντίδραση, τόσο από τη μεριά μιας συνεχώς ανερχόμενης εργατικής τάξης, όσο και από τη μεριά (κάτω από ορισμένες συνθήκες) μιας όλο και πιο αυτοδύναμης ή σχετικά αυτόνομης κρατικής γραφειοκρατίας. Και από τις δυο αυτές πλευρές αντίδρασης, η αστική τάξη των επιχειρηματιών, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, ταυτίστηκε με το παράλογο, το ιδιοτελές και το αυθαίρετο. Υπακούοντας στην αρχή της μεγιστοποίησης του κέρδους, η ιδιωτική επιχειρηματική δραστηριότητα δημιούργησε ζώνες δράσης και επίπεδα σχέσεων που στηρίζονταν σε προνόμια και καθεστώτα χάριτος, σε βάρος της εργατικής τάξης, αφενός, και της ανεξαρτησίας και αντικειμενικότητας της πολιτικής εξουσίας, αφετέρου. Δημιουργήθηκαν έτσι συνθήκες που, ενώ αναγνωρίζονταν σαν απαραίτητες ή και αναπόφευκτες για την καινούργια (αστική) οικονομική τάξη, δεν έπαυαν ωστόσο να δημιουργούν προβλήματα, τόσο στην παραγωγική διαδικασία, όσο και στους μηχανισμούς του πολιτικού ελέγχου και επιβολής του συστήματος.

Αντίστοιχες αντιρρήσεις εκτοξεύονται και από τη μεριά της επιχειρηματικής τάξης. Η κρατική παρέμβαση αντιμετωπίζεται από τον επιχειρηματικό κόσμο σαν αναγκαίο κακό μάλλον, παρά σαν λογικό επακόλουθο ενός συγκεκριμένου κοινωνικού προγράμματος. Η κρατική γραφειοκρατία θεωρείται το οργανωτικό εκείνο σύστημα, που ευθύνεται για πολλές εμπλοκές οι οποίες συμβαίνουν στα οργανωτικά συστήματα των ιδιωτικών επιχειρήσεων. Θεωρείται ωστόσο απαραίτητο, για να προσδιορίζει και να ελέγχει τις σχέσεις, όχι μόνο στο επίπεδο εργοδοσίας με εργάτες αλλά και στο επίπεδο επιχείρησης με επιχείρηση. Στην περίπτωση αυτή η γραφειοκρατική παρέμβαση μιας κεντρικής αρχής, είναι προτιμότερη από την ιδιοτελή και ανεξέλεγκτη παρεμβολή μονοπωλιακών συγκροτημάτων, σε βάρος ολόκληρου του αστικού κεφαλαίου.

Ανάμεσα στα ηγεμονικά αστικά στρώματα και οπωσδήποτε ανάμεσα σε μερίδες του επιχειρηματικού κεφαλαίου, επικρατεί συνεπώς η αντίληψη, ότι το πρότυπο ανάπτυξης, με τη μορφή οργανωτικών, πρακτικών και ιδεολογικών προτάσεων που στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, είναι προσανατολισμένο στην ανανέωση, την καινοτομία και την αλλαγή. Αντίθετα, πρότυπα ανάπτυξης που στηρίζονται στον κρατικό παρεμβατισμό, με οργανωτική βάση το γραφειοκρατικό (αν)ορθολογισμό, και στη δημόσια διαχείριση, με τη μορφή κοινωνικοποιημένων ή κρατικών επιχειρήσεων, προσανατολίζονται στην κοινωνική εξισορρόπηση, τη λαϊκή παρέμβαση και την παραγωγική στασιμότητα.

Τέτοιες γενικές και απόλυτες τοποθετήσεις πάνω στα πράγματα ωστόσο, δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, όπως εξάλλου

και κάθε άλλη γενίκευση ή απολυτότητα, γύρω από τις ανθρώπινες σχέσεις. Θα μπορούσε για παράδειγμα να παρατηρήσει κανείς, ότι είναι πολλές οι περιπτώσεις όπου οι αλλαγές και οι καινοτομίες δεν βρήκαν πάντα πρόθυμους υποστηρικτές στο χώρο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας. Δεν είναι, μ' άλλα λόγια, οι επιχειρήσεις αυτές που πάντα ασπάζονται τις μεταρρυθμίσεις, εισάγουν τις καινοτομίες και φέρνουν τις μεταβολές. *Η ιστορία είναι γεμάτη από παραδείγματα που δείχνουν ότι πολλές φορές νεοτερισμοί και αλλαγές υπήρξαν αποτέλεσμα κρατικής παρέμβασης, συχνά μάλιστα ενάντια σε μια εμπορευματική - χρηματιστική ολιγαρχία που ολιγωρούσε ή ανοικτά αντιδρούσε σε προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις. Και αυτό δεν ισχύει μόνο για εποχές όπου η κοινωνία των ιδιωτών ήταν άμορφη, αποδιοργανωμένη και υπανάπτυκτη.* Ακόμη και με την επικράτηση των οργανωτικών αρχών του καπιταλισμού που διαμορφώνουν την κοινωνία των ιδιωτών και εξωθούν την ιδιωτική πρωτοβουλία στην κορυφή των κοινωνικών αλλαγών, δεν είναι σπάνιες οι περιπτώσεις όπου πολλές επιχειρήσεις αποφεύγουν ή διστάζουν να προσαρμοστούν στις καινούργιες τεχνολογίες των καιρών τους.

Έτσι, αν και σ' ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο και αυστηρά ανταγωνιστικό κόσμο «ρουτίνα» σημαίνει στασιμότητα και ενδεχομένως εξαφάνιση, πολλές είναι οι επώνυμες επιχειρήσεις που δεν ριψοκινδυνεύουν καινούργια ανοίγματα στο χώρο τους. Αντί να επεκταθούν ή να αναλάβουν οργανωτικές πρωτοβουλίες, που ίσως αποδειχθούν ανεπιτυχείς ή ακόμη και μοιραίες γι' αυτές, προτιμούν, όπως είναι πολύ φυσικό, να διαθέτουν την ενέργεια και τις πηγές τους στη διασφάλιση των κεκτημένων ή την κατοχύρωση νέων προνομίων από την κατεστημένη εξουσία, για να διατηρούν ή να αυξάνουν χωρίς μεγάλο ρίσκο τα κέρδη τους, έστω κι αν αυτά είναι μικρότερα απ' ό,τι, θα ήθελαν. Τι γίνεται στην περίπτωση αυτή;

Κατά ένα περιέργο τρόπο (και για τη φιλελεύθερη σκέψη και για τον ορθόδοξο μαρξισμό) πολλές από τις δομικές ανακαινίσεις και τις λειτουργικές καινοτομίες σε βασικούς τομείς της οικονομίας, συχνά επιχειρούνται (εφόσον βέβαια συντρέχουν και άλλες προϋποθέσεις) με την έμμεση παρέμβαση ή την άμεση συμμετοχή της πολιτικής εξουσίας. Στην περίπτωση αυτή το κράτος, με την οποιαδήποτε μορφή της *δημόσιας αρχής*, αναλαμβάνει την υλοποίηση συλλογικών σκοπών και γενικών (εθνικών) συμφερόντων, που καμιά μερίδα ιδιωτικού κεφαλαίου, στη συγκεκριμένη συγκυρία συνθηκών, και για διαφορετική κάθε φορά αιτία, δεν είναι διατεθειμένη από μόνη της να επιχειρήσει.

Παρόμοιες κρατικές πρωτοβουλίες τότε δημιουργούν μια σειρά από αντιφατικές, ή τουλάχιστον περιεργες, καταστάσεις. Το κράτος, σαν υπέρτατος, ολικός διαχειριστής, απαιτεί αλλαγές και καινοτομίες, έστω κι αν δεν προνοεί πάντα γι' αυτές. Για να τις φέρει σε πέρας υποχρεώνεται σε κάποια στιγμή να ζητήσει τη συνεργασία των

επιχειρηματιών (να στρατεύσει μια μερίδα τους για την εκπλήρωση των στόχων του). Στα συστήματα της μεικτής οικονομίας, που χαρακτηρίζουν όλες τις βιομηχανικές χώρες της Δύσης, οι ανάγκες του προνοιακού κράτους και οι θεωρητικές συνταγές του Κέυνς δείχνουν προς ή καταλήγουν σ' αυτή την σύμπραξη. Στην καλύτερη περίπτωση τότε, οι επιχειρηματίες δέχονται να αναλάβουν τις ανάλογες οικονομικές πρωτοβουλίες, με την απώτερη σχεδόν πάντα σκέψη και την προεξοφλημένη δυνατότητα να επωφεληθούν από τις δημιουργούμενες συνθήκες, για να προωθήσουν τα ιδιαίτερα επιχειρηματικά τους σχέδια. Συχνά σ' αυτές τις καταστάσεις παρουσιάζεται και το φαινόμενο, το ιδιωτικό κεφάλαιο (συνήθως μια μερίδα του) να αντιστέκεται και να φέρνει εμπόδια στον κρατικό σχεδιασμό για ανάπτυξη, με αποκλειστικό στόχο να αποσπάσει μεγαλύτερα οφέλη για τη συμμετοχή του στην οποιαδήποτε αναπτυξιακή προσπάθεια της συγκεκριμένης κυβερνητικής πολιτικής.

Σ' αυτές τις περιπτώσεις το κράτος εμφανίζεται σαν διαμεσολαβητής και συνδετικός κρίκος (που ασφαλώς κρύβει πολιτικές σκοπιμότητες) ανάμεσα στην κοινωνική αναγκαιότητα και την επιχειρηματική δυνατότητα, ενώ ο ιδιωτικός τομέας φαίνεται να παίζει συμπληρωματικό απλώς ρόλο στις ανακαινιστικές προσπάθειες του δημόσιου τομέα. *Βρισκόμαστε τότε μπροστά σε μια πολύ παράξενη διαπλοκή ρόλων πέρα από τις ιδεολογικές πολυχρωμίες και διαθλάσεις, που συνθέτουν το κοινωνικό τοπίο. Από τη μια μεριά η αστική επιχειρηματική τάξη, ιδιοτελής και εκμεταλλευτική να καταλήγει σε βοηθητικό στοιχείο κρατικής ή δημόσιας πολιτικής. Από την άλλη μεριά, η αδρανής γραφειοκρατική οργάνωση και ο δυσκίνητος κρατικός μηχανισμός να εμφανίζεται σαν πρόμαχος της αλλαγής και των καινοτομιών, σ' ένα περίεργο σύμπλεγμα ρόλων και αρμοδιοτήτων. Το φαινόμενο του κοινωνικού ή κρατικού κορπορατισμού αποτελεί νομίζω τη συμπύκνωση αυτών των περιεργών οργανωτικών διαπλοκών στη σύγχρονη μεταβιομηχανική κοινωνία. Διέξοδο μαζί και αδιέξοδο, η αντίθεση ίσως μιας καινούργιας σύνθεσης. Η περίπτωση του ΠΑΣΟΚικού κράτους θα μπορούσε ίσως να αναλυθεί μέσα σ' αυτά τα πλαίσια, σε σχέση με το ιδιωτικό κεφάλαιο, ή τουλάχιστον με μια, την παραδοσιακά ισχυρότερη, μερίδα του.*

Εκλεκτικές Διευθυντικές Συγγένειες και Οργανωτικές Συνταυτίσεις

Οι οργανωτικές ομοιότητες και οι ιδεολογικοπολιτικές συγγένειες ανάμεσα στη δημόσια διοίκηση και την ιδιωτική επιχείρηση, όπως εμφανίζονται ιδιαίτερα στο στάδιο του ώριμου καπιταλισμού, έχουν αρχίσει να συγκεντρώνουν την προσοχή ιδιαίτερα της σύγχρονης διοικητικής επιστήμης. Όχι μόνο όσοι υιοθετούν πολεμική ή

απλώς αρνητική στάση απέναντι στις αρχές και την οργάνωση του καπιταλισμού, αλλά και αυτοί που για διάφορους λόγους επιδιώκουν να συμβάλλουν θετικά στη βελτίωση των όρων ύπαρξής του, παραδέχονται πως οι βασικές καπιταλιστικές στρατηγικές στο χώρο των μεγάλων εκμεταλλεύσεων, διαπλέκονται και επικαλύπτονται επικίνδυνα από καθαρά γραφειοκρατικές τεχνικές της δημόσιας διοίκησης και του κρατικού μηχανισμού γενικότερα. Και το περίεργο είναι ότι οργανωτικές συγγένειες και λειτουργικές συγκλίσεις αυτού του είδους, εμφανίζονται όχι μόνο στην περίπτωση που το κράτος παίζει αποφασιστικό ρόλο στην εκβιομηχάνιση της χώρας (ως κύριου επενδυτή ή βασικού διαχειριστή της συσσώρευσης του κεφαλαίου), όπως για παράδειγμα στην περίπτωση της Ιαπωνίας. Το ίδιο παρατηρείται και σε περιπτώσεις όπου το κράτος έπαιξε και ακόμα παίζει, διαμεσολαβητικό κυρίως ή απλώς ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη, όπως στην περίπτωση των Ηνωμένων Πολιτειών. Σε ό,τι ακολουθεί θα προσεγγίσω το φαινόμενο της *εκλεκτικής συγγένειας των ανόμοιων*, όπως θα ονομάζαμε τη διαπλοκή των ρόλων και τη διάθλαση των ιδεολογιών που αναφέραμε πιο πάνω, σε δύο επίπεδα: ένα διευθυντικό, της κορυφής και ένα οργανωτικό, της βάσης.

Διευθυντικά επίπεδα κορυφής

Με τα λόγια του Γάλλου φιλοσόφου Henri Lefèbvre, στην *Περί Κράτους* πραγματεία του, η *διευθυντική κοινωνία* μας, προχωρεί ακάθεκτα προς τον *κρατικό τρόπο παραγωγής*. Αυτό στην ουσία καταλήγει, τουλάχιστον σ' ένα πρώτο στάδιο εκκρατισμού της παραγωγής, στη λειτουργική διασύνδεση και την ιδεολογική προσέγγιση των διευθυντών της επιχείρησης με τα ανώτερα διοικητικά στελέχη της δημόσιας διοίκησης. Δεν είναι δηλαδή η αντιπαράθεση αυτό που συνήθως χαρακτηρίζει τη σχέση της επιχειρηματικής ελίτ με τους κρατικούς αξιωματούχους, όπως πολλοί θεασώτες του «πλουραλισμού» θέλουν να πιστεύουν ή να προπαγανδίζουν. Είναι αντίθετα, η σύμπραξη και η συμπόρευση (συχνά χωρίς ανοικτή συνομολόγηση σκοπών και προθέσεων).

Οι δύο διευθυντικές ηγεσίες, κρατική και επιχειρηματική, δεν συναντιώνται στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων και των συναλλαγών αναγκαστικά σαν ανταγωνιστές ή εκπρόσωποι δύο αντίθετων κόσμων, αν και συχνά έτσι εμφανίζονται. Από τη μια μεριά των ιδιωτικών επιχειρήσεων οι συναντήσεις τους, για ένα μεγάλο αριθμό υποθέσεων και κάτω από ορισμένες συνθήκες, γίνονται μάλλον σε επίπεδο συνεργατών ή τουλάχιστον συνεργαζόμενων μερών. Από τη μεριά της κυβέρνησης τα νομοθετήματα της πολιτείας και οι συγκεκριμένες διατάξεις της διοίκησης, διατυπώνονται από τους νομοτεχνικούς του δημοσίου και εκφράζουν τη βούληση της πολιτικής ηγεσίας, στ' όνομα του εθνικού συμφέροντος, με τρόπο όμως

που έντεχνα (θεσμικά) ή μοιραία (λειτουργικά) συγκλίνουν με τα μακροπρόθεσμα συμφέροντα του ιδιωτικού κεφαλαίου, για να πούμε έτσι τα πράγματα με τ' όνομά τους.

Οι μηχανισμοί λειτουργικής διαμεσολάβησης και ιδεολογικής συμπαράταξης ανάμεσα στο επιχειρηματικό (ιδιωτικό) κεφάλαιο και την κρατική (γραφειοκρατική) οργάνωση, έφτασαν στο απόγειο της ιδανικής τους συμβίωσης κατά τη διάρκεια των δύο παγκόσμιων πολέμων. Αυτό εκφράστηκε στη στενή, όσο και απαραίτητη, για την επιβίωση τότε και των δύο, συνεργασία ανάμεσα στην ανώτερη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία, από τη μια μεριά και τους εκπροσώπους του μεγάλου ιδιωτικού κεφαλαίου (με την έμμεση συνήθως συμμετοχή των εργατικών οργανώσεων), από την άλλη, σε περιπτώσεις όπως: λογιστική και οργάνωση στρατιωτικού υλικού, συντονισμό επενδυτικών προγραμμάτων, διοικητικοί έλεγχοι τιμών, μισθών και εισοδημάτων, διατήρηση σταθερού επιπέδου προσφοράς εργατικών χεριών, ενίσχυση εξαγωγών, διεξαγωγή ερευνητικών προγραμμάτων κ.λ.π.

Στα χρόνια που ακολούθησαν, η εναλλαγή ανθρώπινου δυναμικού, σε επίπεδο κυρίως στελεχών, έγινε εντυπωσιακή. Η μεταπήδηση ή διαφυγή διευθυντών και ανώτερων στελεχών από τον ιδιωτικό τομέα στο δημόσιο και την πολιτική, είναι γεγονός που στις μέρες μας βρίσκεται σε έξαρση, σε όλες τις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες. Αλλά εξίσου εντυπωσιακή είναι και η αντίστροφη κίνηση, η μεταπήδηση δηλαδή διοικητικών στελεχών από τη δημόσια υπαλληλία στις ιδιωτικές επιχειρήσεις. Μετακινήσεις αυτού του είδους διευκολύνονται, ιδιαίτερα με τα εκτεταμένα συστήματα κοινωνικής και προσωπικής ασφάλισης και των ευεργετικών διατάξεων που διευκολύνουν τη συνταξιοδότηση και έξοδο των στελεχών του δημοσίου σε μικρή σχετικά ηλικία. Η δημόσια διοίκηση μετατρέπεται μ' αυτό τον τρόπο σε 'προθάλαμο για την κατάκτηση μιας θέσης στον κόσμο των επιχειρήσεων', θα πει, για παράδειγμα, ο P. Dieterlen, περιγράφοντας την κατάσταση που επικρατούσε στη Γαλλία, αμέσως μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο (*Πέρα Από τον Καπιταλισμό*). Από τότε, θα προσθέσει ο συμπατριώτης του G.M. Sauvage, στο έργο του *Ο Γάλλος Επιχειρηματίας και το Περιβάλλον του*, ολόκληρες υπηρεσίες του δημοσίου, όπως το Δημόσιο Λογιστικό, το Συμβούλιο του Κράτους, ή οι Νομαρχίες, επικεφαλής της γαλλικής περιφερειακής και τοπικής διοίκησης, τροφοδοτούν συνεχώς τις γαλλικές βιομηχανίες, με όλο και περισσότερο διοικητικά στελέχη, αντιπροέδρους και προέδρους Διοικητικών Συμβουλίων. Μ' αυτό τον τρόπο δημιουργείται ένα ιδιαίτερο στρώμα από διευθυντές και τεχνικούς που εργάζονται στις επιχειρήσεις, τις βιομηχανίες και τα εργοστάσια του ιδιωτικού τομέα.

Και το φαινόμενο αυτό δεν περιορίζεται μόνο στη Γαλλία. Το ίδιο παρατηρείται και σε άλλες «προηγμένες» καπιταλιστικές χώρες. Θα

επισημάνει, για παράδειγμα, ο R. Engler στο *Πολιτική του Πετρελαίου*, αναφερόμενος στην περίπτωση των ΗΠΑ: Είναι πραγματικά σπάνιες οι περιπτώσεις ανώτερων κρατικών υπαλλήλων που υπηρετούν σε διάφορες επιτροπές ελέγχου του δημοσίου και που μπορούν να ισχυριστούν πως ποτέ δεν συζήτησαν με τους εκπροσώπους των συμφερόντων που ελέγχουν, για το πλούσιο σε ευκαιρίες μέλλον που τους επιφυλλάσσεται, αν δείξουν περισσότερη κατανόηση και πνεύμα συνεργασίας, κατά την εκτέλεση της υπηρεσίας τους.

Η συνταύτιση συνεπώς συμφερόντων και προσανατολισμών, που εκφράζεται με την άμεση ανταλλαγή τεχνικών εξειδικεύσεων και διευθυντικών υπηρεσιών ανάμεσα στην ιδιωτική επιχείρηση και τη δημόσια οργάνωση, δεν είναι ούτε περιστασιακή, ούτε περιορισμένη. Δεν πρόκειται δηλαδή για κάποιο μεμονωμένο ή «παθολογικό» φαινόμενο, για απλή «δυσλειτουργία» στα πλαίσια μιας «εκφυλισμένης δημόσιας γραφειοκρατίας» και μιας «αναχρονιστικής ιδιωτικής οργάνωσης», όπως συχνά διατείνονται μερικοί. Πρόκειται για φαινόμενο πολύ βαθύτερο και σχεδόν αναπόφευκτο στο σύστημα της σύγχρονης καπιταλιστικής διευθέτησης. Τα αίτια της σύγκλισης ή της συμπίεσης εντοπίζονται στην ευρύτερη βάση των οικονομικών αναγκαιοτήτων και της οργανωτικής λογικής του βιομηχανικού κράτους. Συγκλίσεις και συμπίεση συμφερόντων και πρακτικών εδραιώνονται και αναπαράγονται θεσμικά, με τη βοήθεια πολλών μηχανισμών στα συστήματα αξιών και στις μεθοδεύσεις επιλογής και στρατολόγησης ηγετικών στελεχών που λειτουργούν στο καθεστώς του προηγμένου καπιταλισμού. Απ' αυτή την άποψη, η προφητική προειδοποίηση του Burnham δεν προσέχτηκε νομίζω, όσο έπρεπε. Οι κοινωνιολογικές προεκτάσεις των παρατηρήσεών του, γύρω από το φαινόμενο του διευθυντισμού, χάθηκαν στις ιδεολογικές σκοπιμότητες μιας πολιτικής διαμάχης.

Παρά τις επανειλημμένες διακηρύξεις περί αξιοκρατίας και ίσων ευκαιριών, που αποτελούν θεωρητικά τους ακρογωνιαίους λίθους της εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής στα πλαίσια της αστικής δημοκρατίας, οι κάτοχοι διευθυντικών θέσεων και στον κρατικό μηχανισμό και στις μεγάλες ιδιωτικές επιχειρήσεις, προέρχονται από μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Ελάχιστοι από τα παιδιά των εργατικών οικογενειών φτάνουν σε ηγετικές θέσεις του δημοσίου ή των μεγάλων επιχειρήσεων. Αυτό εξηγείται από το γεγονός ότι για την κατοχή ηγετικών θέσεων δεν αρκεί σήμερα το πανεπιστημιακό πτυχίο, όσο κι αν θεωρείται προϋπόθεση. Η κοινωνική προέλευση, οι επιπλέον οικονομικές δυνατότητες, οι προσβάσεις σε εκπαιδευτικά ιδρύματα επιπέδου και οι ευκαιρίες επιλογής επαγγελματών και εξειδικεύσεων υψηλού γοήτρου, είναι ανάμεσα στα επιπρόσθετα «προσόντα» που πρέπει να διαθέτουν οι υποψήφιοι των ηγετικών θέσεων μέσα στο σύστημα.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες η τυπική και κοινωνική επιλογή, τόσο για την κατοχή ηγετικών θέσεων στη δημόσια διοίκηση — για να μην αναφέρουμε την πολιτική — όσο και για τις διευθυντικές θέσεις στις επιχειρήσεις, παραμένει στην ουσία διαδικασία άνισης κατανομής πλούτου, προνομίων και γοήτρου. Αλληπάλληλες κοινωνιολογικές μελέτες που κατά καιρούς βλέπουν το φως της δημοσιότητας στη Γαλλία, την Αγγλία, τη Γερμανία, τη Σουηδία, τις ΗΠΑ, την Ιαπωνία και αλλού, δείχνουν, πέρα από κάθε αμφιβολία, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των ανωτέρων δημοσίων λειτουργών, όπως και η πλειοψηφία των υψηλόμισθων διευθυντικών στελεχών στις μεγάλες επιχειρήσεις, έχουν κοινή ταξική καταγωγή. Στην πλειοψηφία τους είναι γόνοι μεσαίας ή ανώτερης κοινωνικής τάξης και συνήθως απόφοιτοι εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που χαιρούν ιδιαίτερης εκτίμησης στον πολιτικό και επιχειρηματικό κόσμο, όπως είναι η Εθνική Σχολή Διοίκησης (ΕΝΑ) στη Γαλλία, το πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ ή της Οξφόρδης στην Αγγλία, τα πανεπιστήμια της λεγόμενης Ivy League στις ΗΠΑ ή ένα ξένο μεταπτυχιακό δίπλωμα στην Ελλάδα.

Το συμπέρασμα λοιπόν που βγαίνει απ' όλα αυτά είναι ότι η επιλογή και η σταδιοδρομία των ανώτερων στελεχών στο δημόσιο ή τον ιδιωτικό τομέα, φαίνεται να υπακούει σ' ένα γενικότερο κώδικα προσδιορισμού και εκτέλεσης ρόλων, που υπαγορεύεται από τις ιδιαίτερες ανάγκες του κοινωνικοπολιτικού συστήματος και υπακούει στην ευρύτερη λογική του συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής. Επομένως, από μια ορισμένη κοινωνική τάξη και πάνω και από μια ορισμένη διευθυντική βαθμίδα και πέρα, η επικάλυψη, η διασταύρωση ή η σύγκληση του δημοσίου με το ιδιωτικό γίνεται άμεση και σχεδόν αναπόφευκτη για τη διατήρηση του συστήματος.

Οργανωτικό επίπεδο βάσης

Αλλά οργανωτικές ομοιότητες και λειτουργικές διαπλοκές ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο τομέα, συναντά κανείς και σε άλλα οργανωτικά επίπεδα ή βαθμίδες. Μερικά από τα χαρακτηριστικά στοιχεία και τις βασικές ιδιότητες του κρατικού (γραφειοκρατικού) μοντέλου οργάνωσης, όπως για παράδειγμα α) η στεγανοποίηση των ιεραρχικών στρωμάτων, επιπέδων ή βαθμίδων, β) η ισοπέδωση όσων ανήκουν στο ίδιο διοικητικό κλιμάκιο ή κλάδο, και γ) η εξασθένηση των διαπροσωπικών σχέσεων, κυριαρχούν επίσης και στον επιχειρηματικό τρόπο οργάνωσης και λειτουργίας του ιδιωτικού τομέα. Ας δούμε τι ακριβώς συμβαίνει σε κάθε μια από τις τρεις αυτές τις παραδειγματικές περιπτώσεις ξεχωριστά.

1. *Στεγανοποίηση*: Προαγωγές και μετακινήσεις προσωπικού μέσα στη μεγάλη ιδιωτική επιχείρηση, δεν γίνονται με μεγάλη ευκολία. Και εδώ παρατηρείται ο κατακερματισμός, η ιεραρχημένη κλιμάκωση

των επιμέρους λειτουργιών και υπευθυνοτήτων που συναντάει κανείς στις γραφειοκρατικές οργανώσεις του δημοσίου. Η επικοινωνία ανάμεσα στα διάφορα επίπεδα επιχειρησιακής υπευθυνότητας, δεν γίνεται πάντα με την ευκολία και στο βαθμό που θα περίμενε κανείς. Και μυστικά και αντιζηλίες και στεγανά ανάμεσα στα διάφορα γραφεία, υπηρεσίες και ομάδες εργασίας των μεγάλων επιχειρήσεων υπάρχουν, όπως ακριβώς συμβαίνει και ανάμεσα στα γραφεία, τις διευθύνσεις ή τα υπουργεία στο δημόσιο. Επιπλέον, από μια γενικότερη σκοπιά, οι κανόνες συμπεριφοράς και ελέγχου, που ισχύουν σε μια ευρύτερη κοινωνική κλιμάκωση, ρυθμίζουν λίγο-πολύ τη συμπεριφορά και τις σχέσεις ιεράρχησης και μέσα στην επιχείρηση. Θα προχωρούσε μάλιστα κανείς εδώ στη διαπίστωση ότι η κανονιστική επίδραση του αστικού κώδικα, σαν εκφραστή θεσμισμένης κοινωνικής συμπεριφοράς, δημιουργεί ένα είδος προστατευτικού τοίχους ανάμεσα στα διάφορα διοικητικά επίπεδα και τις λειτουργικές υπευθυνότητες, όπως ακριβώς συμβαίνει και στον ευρύτερο κοινωνικό χώρο. Ακόμη και ανάμεσα στις διάφορες επιχειρήσεις του ίδιου ή και διαφορετικού κλάδου, δημιουργείται ένα είδος ιεραρχικής σχέσης που επιβάλλεται πέρα και εκτός των οικονομικών συνθηκών, από το γενικότερο κώδικα της κοινωνικής ιεράρχησης που επικρατεί στην κοινωνία των ιδιωτών, στο σύνολό της.

2. *Ισοπέδωση.* Η βαθμολογική εξίσωση αυτών που ανήκουν στο ίδιο ιεραρχικό στρώμα, επιχειρησιακό κλιμάκιο ή διοικητικό επίπεδο, μια από τις πιο χαρακτηριστικές ιδιότητες της δημόσιας (γραφειοκρατικής) οργάνωσης, τείνει να επικρατήσει και στην ιδιωτική επιχείρηση. Από αυτή την άποψη θα μπορούσε να ισχυριστεί κανείς ότι οι νόμοι της αγοράς, χωρίς να έχουν πάψει ποτέ να λειτουργούν, έχασαν ωστόσο με τον καιρό την οξύτητα και την απολυτότητα που χαρακτήριζαν τα αρχικά και τα μετέπειτα στάδια της καπιταλιστικής ανάπτυξης. Από την εποχή του μεσοπολέμου, το οικογενειακό σύστημα διεύθυνσης πολλών επιχειρήσεων αρχίζει να παραχωρεί τη θέση του σε ένα σύστημα *επαγγελματικού διευθυντισμού*. Παράλληλα, οι πιέσεις των εργαζομένων για γενικευμένες διατάξεις που να αφορούν το σύνολο των εργαζομένων (συλλογικές και εθνικές συμβάσεις), έχουν σε πολλές περιπτώσεις καταλήξει σε περισσότερο εξισωτικές θεσμοποιήσεις. Έτσι, ακόμη και σε επιχειρήσεις που εξακολουθούν να βρίσκονται κάτω από άμεσο οικογενειακό έλεγχο, εισάγονται «επισημονικές» μορφές διεύθυνσης και επιβάλλονται κανόνες εργασιακής νομοθεσίας, που δεν διαφέρουν και πολύ από αυτούς που ισχύουν στα γραφειοκρατικά συστήματα διεύθυνσης και οργάνωσης του δημοσίου. Και όλα αυτά χωρίς να αποκλείεται και η αντίστροφη διεργασία.

3. *Εξασθένηση:* Το φαινόμενο της εξασθένησης των άμεσων διαπροσωπικών σχέσεων και της επικράτησης άτυπων, απρόσωπων επαφών

ανάμεσα στο προσωπικό της ίδιας εταιρείας, χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε γραφειοκρατικής οργάνωσης στο δημόσιο τομέα, είναι ασφαλώς παρόν και στις σχέσεις που αναπτύσσονται στις τεράστιες έως τερατώδεις επιχειρηματικές μονάδες του καιρού μας. Η αυξανόμενη πολυπλοκότητα και η εκτεταμένη εντατικοποίηση της επιχειρηματικής δραστηριότητας, έχουν αποπροσωποποιήσει τις σχέσεις ακόμα και αυτών που εργάζονται σε μικρομεσαίες επιχειρήσεις. «Στον κόσμο των επιχειρήσεων», θα πει ο κοινωνιολόγος της οργάνωσης, Crozier, «οι απρόσωπες σχέσεις είναι ο κανόνας, αντί να είναι η εξαίρεση... Πρόκειται για δύσκολες και επώδυνες σχέσεις, που θεωρούνται ηθικά κατακριτέες. Οι ιδιοκτήτες των επιχειρήσεων αποφεύγουν να διαπραγματευτούν απευθείας με τους εργάτες. Το ίδιο αποφεύγουν να αναλάβουν και προσωπικές δεσμεύσεις απέναντι των πελατών τους». (σ. 272).

Σαν γενικό συμπέρασμα τώρα όλων αυτών θα μπορούσε κανείς να πει ότι, παρόμοιες οργανωτικές ομοιότητες και λειτουργικές συνταυτίσεις, μ' ένα πλήθος από επιπτώσεις, ακόμη και στο ύφος ή το ήθος της πολιτικής εξουσίας, δικαιολογούνται κυρίως από το γεγονός ότι και τα δύο συστήματα οργάνωσης, ιδιωτικής και δημόσιας, στηρίζονται στις ίδιες αξίες και στα ίδια πρότυπα ελέγχου, που καθορίζονται από τις ίδιες παραγωγικές ανάγκες. Για παράδειγμα, τόσο το πατερναλιστικό πνεύμα των επιχειρήσεων, όσο και η προνοιακή αντίληψη της γραφειοκρατικής (κρατικής) μέριμνας, στηρίζονται στην ίδια προοπτική κοινωνικής ευταξίας: είναι η προοπτική που εκφράζει, εξυπηρετεί και αναπαράγει ένα συγκεκριμένο τρόπο παραγωγής και μια αντίστοιχη κοινωνική οργάνωση. Γι' αυτό, αν και φαινομενικά οι δυο μορφές οργάνωσης φαίνεται να δίνουν διαφορετικές απαντήσεις σε πολλά οργανωτικά και διευθυντικά προβλήματα της κοινωνίας στην οποία λειτουργούν, δεν παύουν ωστόσο να αποβλέπουν στην επικράτηση των ίδιων αξιών και του ίδιου τρόπου ζωής, που στηρίζονται σε μια κοινή (κυρίαρχη) λογική.

Το κράτος στην περίπτωση αυτή, κατέχοντας το μονοπώλιο των μέσων της *βίαιης ρυθμιστικής παρέμβασης*, δεν φαίνεται να είναι ούτε δημόσιο, ούτε ιδιωτικό. Παρόλα αυτά, ωστόσο, το κράτος παραμένει προϋπόθεση για οποιαδήποτε διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Αυτό εξάλλου δικαιολογεί το *γιατί* και το *πώς* δύο τόσο φαινομενικά αντιθετικά και αμοιβαία απωθούμενα οργανωτικά σχήματα, όπως είναι η δημόσια και η ιδιωτική οργάνωση, καταφέρνουν, όχι μόνο να συμβιώνουν, αλλά και να θεωρούνται απαραίτητο συμπλήρωμα το ένα για το άλλο, ακόμα και όταν έχουν πάψει να υπάρχουν οι «εύλογες» αναγκαιότητες γι' αυτό.

Δημόσιο και Ιδιωτικό Δίκαιο

Κοινωνιολόγοι του δικαίου, νομομαθείς και πολιτικοί αναλυτές έ-

χουν από καιρό επισημάνει τις εκτεταμένες οικονομικές μεταλλαγές και τις αντίστοιχες κοινωνικές διαρθρώσεις των κοινωνικών ανακατατάξεων που επηρεάζουν τη δικαιοκή τάξη και τη νομική φιλοσοφία, με αποτέλεσμα να διαταράσσεται η υπάρχουσα ισορροπία ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο δίκαιο. Παρατηρείται για παράδειγμα, μια μετατόπιση από το ιδιωτικό δίκαιο, με έμφαση στην ατομική ασφάλιση και τις ατομικές ελευθερίες στο δημόσιο δίκαιο, με έμφαση στην κοινωνική πρόνοια και τα συλλογικά δικαιώματα, από την ιδιωτική επιχείρηση στην επιχείρηση κοινής ωφέλειας, από τα ιδιοκτητικά δικαιώματα της οικογενειακής επιχείρησης στα νομικά δικαιώματα της μετοχικής εταιρείας κλπ. Παρόμοιες μεταλλαγές και αλλοιώσεις στη δικαιοκή λογική και τη νομική πράξη, εύκολα κανείς επίσης διακρίνει και στο δίκαιο των αστικών διαφορών. Αυτό γίνεται ιδιαίτερα αντιληπτό στο δίκαιο των συμβάσεων, που αποτελεί και τον πυρήνα του ιδιωτικού (Αστικού) Δικαίου.

Στο δίκαιο των αστικών διαφορών συγκεκριμένα, παρατηρείται μια μετατόπιση από την ατομικιστική αρχή της προσωπικής (μη)φερεγγυότητας, στην περισσότερο συλλογιστική-κοινοτική αρχή της κατανομής των ζημιών. Στο χώρο των αστικών συμβάσεων, η νομική αρχή των θεωρητικά ίσων και ελεύθερων συμβαλλομένων, συχνά υποχωρεί μπροστά στην αναγνώριση, από τη μεριά των δικαστηρίων, των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων, καθώς και των μονομερών περιορισμών της δυνατότητας να πραγματεύεται κανείς μέσα στα υπάρχοντα συμβατικά πλαίσια.

Αποτέλεσμα των νομικών και κοινωνικών αυτών παρεμβολών είναι να δημιουργούνται καινούργιοι, ή σχετικά καινούργιοι, χώροι ρύθμισης και πολλαπλές υποκατηγορίες δικαίου (βιομηχανικό δίκαιο, δίκαιο της διαιτησίας, διαστημικό δίκαιο, δίκαιο προστασίας καταναλωτών, περιβάλλοντος κλπ.) που απαιτούν ριζικά διαφορετικές αντιλήψεις για τη φύση και τη λειτουργία του νόμου, καθώς και διαφορετικές μεθοδεύσεις για την απονομή της δικαιοσύνης.

Ας θυμήσουμε εδώ ότι ο διαχωρισμός της κοινωνίας των ιδιωτών από την πολιτική κοινωνία, στην οποία αναφερθήκαμε πιο πάνω, ήταν αποτέλεσμα της ιστορικής σύγκρουσης μιας νεοσύστατης αστικής τάξης με τις κοινωνικοπολιτικές δομές του φεουδαλικού συστήματος. Στην προσπάθειά της να δημιουργήσει τις προϋποθέσεις ελεύθερης αγοράς, η ανερχόμενη τάξη των εμπόρων και των βιοτεχνών, έπρεπε να υποστηρίξει μια «εκλογικευμένη» οικονομική οργάνωση και ένα δικαιοπολιτικό σύστημα που θα περιόριζε και ενδεχομένως θα καταργούσε, τις αυθαίρετες παρεμβάσεις της κεντρικής εξουσίας. Η απελευθέρωση των συναλλαγών και της ιδιωτικής πρωτοβουλίας που στήριξαν την εμπορευματική οικονομία της πρωτο-αστικής περιόδου, δημιούργησαν την ανάγκη για καινούργια νομικά πλαίσια και δικαιοκές ρυθμίσεις. Με την εξασθένιση στη συνέχεια, των φεουδαλικών κοινωνικών συμβάσεων και την επικράτηση των

καπιταλιστικών σχέσεων, δόθηκε η δυνατότητα να προσδιοριστούν επακριβώς και να κρατηθούν οι πρέπουσες αποστάσεις ανάμεσα στη διοικητική προσταγή και τη νομοθετική ρύθμιση, την ανακριτική επιτροπή και το δικαστήριο, τη διοικητική επιταγή και τη δικαστική απόφαση.

Σήμερα, αυτή είναι ίσως η βασικότερη, αν και όχι πάντα η ευκρινέστερη, πλευρά της κρίσης που συνταράσσει τη σύγχρονη δικαιοκρατική τάξη. Δηλαδή, οι διακρίσεις και οι αποστάσεις αυτής της μορφής γίνονται όλο και πιο δύσκολο να διατηρηθούν και να λειτουργήσουν, αφού η οικονομική βάση που αρχικά τις στήριξε έχει ήδη μετατοπισθεί. Εξελίξεις συνεπώς αυτής της μορφής, που συχνά εγγιζουν τα όρια της κρίσης, έχουν αναπόφευκτα σοβαρές επιπτώσεις στην εσωτερική λειτουργία του νόμου, στα νομικά ιδεολογήματα, τη φιλοσοφία του δικαίου και την ηθική των ρυθμιστικών κανόνων. Παράλληλα, σαν υπερδομικά στοιχεία κοινωνικής συγκρότησης, οι εξελίξεις αυτές κάθε άλλο παρά αφήνουν ανεπηρέαστες τις πολιτικές σχέσεις που παράγουν ή αντανακλούν.

Σχετικά μ' αυτό το τελευταίο πρέπει να παρατηρήσουμε ότι παρόμοιες μεταλλαγές, είναι φυσικό ν' αποτυπώνονται ξεκάθαρα στο περιεχόμενο και τις εξουσιαστικές σχέσεις του σύγχρονου κράτους.

Πάνω απ' όλα όμως, τέτοιου είδους εξελίξεις στο χώρο του δικαίου (μια κατεξοχήν περιοχή νοηματικής ακρίβειας και κωδικής αυστηρότητας) εισάγουν αναπόφευκτα την αμφισβήτηση των παραδοσιακών ορίων ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Ο ακαδημαϊκός νομικισμός εξακολουθεί βέβαια να επιμένει στη διάκριση: Στο Δημόσιο Δίκαιο οι κανόνες ρυθμίζουν, είτε σχέσεις μεταξύ κρατών (Δημόσιο Διεθνές Δίκαιο), είτε σχέσεις ανάμεσα σε άτομα και θεσμημένες (δημόσιες) συλλογικότητες στις οποίες τα άτομα αυτά ανήκουν (Συνταγματικό Δίκαιο, Διοικητικό Δίκαιο κλπ.). Αντίθετα, οι ρυθμιστικοί κανόνες που αναφέρονται σε σχέσεις ατομικών δικαιωμάτων και συλλογικών συμφερόντων, αποτελούν την ύλη ή το αντικείμενο του ιδιωτικού δικαίου (Αστικό Δίκαιο, Εμπράγματο Δίκαιο, Εμπορικό Δίκαιο κλπ.). Όλες όμως αυτές οι θεωρητικές κατηγοριοποιήσεις, δεν συμπίπτουν στην πράξη πάντα με το χώρο ή το αντικείμενο που επιδιώκουν, ή διατείνονται ότι επιδιώκουν, να διευθετήσουν. Τουλάχιστον όχι με την καθαρότητα ή απολυτότητα που διακηρύσσουν τα ακαδημαϊκά συγγράμματα.

Πολλές είναι οι περιπτώσεις όπου το ιδιωτικό συμφέρον συμπλέκεται σε τέτοιο βαθμό με το δημόσιο, που από κοινωνιολογική τουλάχιστον άποψη, είναι δύσκολο να πούμε κάθε φορά ξεκάθαρα για τι πράγμα πρόκειται. Όπως θα παρατηρήσει ο κοινωνιολόγος Η. Levy-Bruhl, στην εργασία του, *Κοινωνιολογία του Δικαίου*, αρκεί να σκεφτούμε τα αδικήματα τα οποία βλάπουν πρωτίστως το θύμα αλλά τα όποια γίνονται όχι ολιγότερον αισθητά ως προσβολή από την κοι-

ωνική ολότητα στο σύνολό της, και αποτελούν δε πάντα αντικείμενο δημόσιας καταστολής. Το ίδιο θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει και στον ευρύτερο χώρο των αστικών δικαιιοπράξεων και ιδιαίτερα στο χώρο των συμβάσεων, μια κατεξοχή περιοχή της ιδιωτικής δραστηριότητας. Πολλοί είναι αυτοί για παράδειγμα, που από καιρό τώρα μιλούν για τη δημοσιοποίηση των ατομικών συμβάσεων στα πλαίσια της καπιταλιστικής νομολογίας.

Αστοί κοινωνιολόγοι, και νεοφιλελεύθεροι πολιτικοί συχνά διακρίνουν στα φαινόμενα αυτά δείγματα πολιτικής ωριμότητας και δυνατότητες κοινωνικής εξέλιξης. Σε συνδυασμό με τις γενικότερες συνθήκες που δημιουργεί το Κράτος-Πρόνοια, επισημαίνουν μια ηθελημένη προσπάθεια από μέρους των ηγεσιών του συστήματος, να μπει φραγμός σ' έναν αχαλίνωτο ατομισμό, που τείνει να διαβρώσει τις βάσεις ενός καλώς εννοούμενου ανταγωνισμού. Επικουρούμενη από την ιδέα του πλουραλισμού, ως πολιτική έκφραση και ως κοινωνική διεκδίκηση (με όλους τους κορπορατίστικους περιορισμούς), η φιλελεύθερη διανοήση και η πολιτική πρακτική που τη συνοδεύει, επιδιώκει να δημιουργήσει τις συνθήκες εκείνες που θα επιτρέψουν την εκπλήρωση του ιδανικού της αστικής (κοινοβουλευτικής) δημοκρατίας με το (νέο) κλασικό της περιεχόμενο: ισότητα, αλληλοφιλία, δικαιοσύνη. Τα πράγματα ωστόσο, δεν φαίνεται να εξελίσσονται, σε όλες τουλάχιστον τις περιπτώσεις, προς αυτή την κατεύθυνση.

Η επιβολή θεσμικών οριοθετήσεων ανάμεσα σε ιδιωτικό και δημόσιο δίκαιο, σε νομική ρύθμιση και διοικητικό κανόνα, σε νομική προστασία των ατομικών δικαιωμάτων και διοικητική κηδεμονία γραφειοκρατικών τεχνικών, φέρνει μέσα της ρητά ή υπονοούμενα ετεροκατευθυνόμενες προτάσεις κοινωνικής ρύθμισης και οργάνωσης. Αντιλήψεις, αξίες και συμφέροντα εδραιωμένα πάνω σε παρόμοιες προτάσεις δύσκολα βρίσκουν κοινό παρανομαστή, ώστε να αρθρωθούν σ' ένα αυτόνομο σύστημα δικαίου, ηθικής και κοινωνικής φιλοσοφίας. Αντίθετα, διεκδικούν για δικό τους λογαριασμό τον ιδιαίτερο χώρο επιβολής τους, για να επιβάλλουν τους δικούς τους τρόπους κοινωνικής οργάνωσης, με το δικό τους κάθε φορά έλεγχο πάνω στη συμπεριφορά των άλλων. Αν τώρα αυτό είναι η βασική αιτία των κρίσεων και των αδιεξόδων του συστήματος ή οι προϋποθέσεις και το κίνητρο για μεταρρύθμιση και εξέλιξη, είναι θέμα ιδεολογικής τοποθέτησης και πολιτικής στάσης.

Ιδιοκτησία: Εξατομικισμός και Διάχυση

Ο ρόλος και ο χαρακτήρας της ατομικής ιδιοκτησίας στη σύγχρονη μορφή της, περισσότερο από κάθε άλλο περιπλέκει και συγχέει τα όρια του ιδιωτικού με το δημόσιο. Αυτό, όπως είναι φυσικό, γίνεται ιδιαίτερα αισθητό στην περίπτωση της καπιταλιστικής οργάνω-

σης. Απ' αυτή την άποψη θα μπορούσαμε να πούμε ότι η ιδιοκτησία στον καπιταλισμό δεν είναι κάτι ξεχωριστό από το δίκαιο. Η έννοια της ατομικής ιδιοκτησίας βρίσκεται στον πυρήνα της αστικής νομικής σκέψης. Γι' αυτό και ο διωγμός της ατομικής ιδιοκτησίας, σημαίνει αυτόματα διωγμό του δικαίου. Αντίθετα, εξιδανίκευση της ιδιωτικής ιδιοκτησίας, σημαίνει ταυτόχρονα εξιδανίκευση του δικαίου και της νομικής τάξης.

Αλλά η έννοια της ιδιοκτησίας, που ευκρινέστερα από κάθε άλλη προσδιορίζει και σημασιοδοτεί νομικά τον ιδιωτικό χώρο του δικαίου, έχασε από καιρό την αρχική της σημασία. Τόσο στο δυτικό καπιταλισμό, όσο και στο σοβιετικό σοσιαλισμό, με διαφορετική μορφή και σε διαφορετικό βαθμό στην κάθε περίπτωση, η ατομική ιδιοκτησία εξακολουθεί να αποτελεί βασικό στοιχείο του ιδιωτικού δικαίου. Όχι όμως με την έννοια που την είχε ορίσει το Ρωμαϊκό Δίκαιο (και αργότερα τα επιμέρους εθνικά δίκαια).

Από καθαρά νομική άποψη η αφηρημένη έννοια της ιδιοκτησίας, ως νομικά αναγνωρισμένο δικαίωμα ευθύνης του δικαιούχου να διαθέτει κατά βούληση αυτό που κατέχει, εξακολουθεί να ισχύει σ' ολόκληρο το σύγχρονο κόσμο. Το πρόβλημα αρχίζει από τη στιγμή που θα θελήσουμε να κάνουμε τη διάκριση ανάμεσα στην κατοχή, σαν άμεσο έλεγχο, σαν πραγματικό γεγονός και στην κατοχή, σαν άμεσο αλλά εξουσιοδοτημένο δικαίωμα ελέγχου και διάθεσης του πράγματος, που στηρίζεται σε κάποιο νομικό τίτλο του διαθέτη. Με βάση αυτή τη διάκριση, όλο και συχνότερα ακούγεται ότι η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής έχασε την παλιά κοινωνική της σημασία. Η ατομική ιδιοκτησία που βασίζεται στην προσωπική εργασία των ατόμων μετατρέπεται μ' αυτό τον τρόπο, σε κεφαλαιοκρατική ατομική ιδιοκτησία. Αυτή με τη σειρά της «αποτελεί την πρώτη άρνηση της ατομικής ιδιοκτησίας που βασίζεται στην προσωπική εργασία», με τα λόγια του Marx. (*Κεφάλαιο*, Τόμος Ι).

Παράλληλα και σαν αποτέλεσμα όλων αυτών, η κλίμακα της ιδιοκτησίας έχει πάρει στις μέρες μας τέτοιες διαστάσεις, ώστε οι πηγές της δύναμης της να γίνονται πληθωριστικές και γι' αυτό δυσδιάκριτες. Οι κοινωνικές επιπτώσεις της ιδιοκτησίας έγιναν τόσο περίπλοκες και εκτεταμένες, ώστε δύσκολα μπορεί να τις θεωρήσει κανείς απλά σαν τη συγκεκριμενοποίηση της προσωπικής βούλησης, που αντικειμενοποιείται σ' ένα κομμάτι γης ή σ' ένα ορισμένο αντικείμενο, με την έννοια δηλαδή μιας αυστηρά περιχαρακωμένης περιοχής την οποία κανένας δεν μπορεί να πλησιάσει και κανένας δεν επιτρέπεται να αγγίξει.

Η κοινωνική διάσταση της ιδιοκτησίας είναι στις μέρες μας και έντονη και αδιαμφισβήτητη. Οι σχέσεις και οι επιπτώσεις που αυτό συνεπάγεται, δεν μπορούν να περιοριστούν μέσα στα στενά παραδοσιακά όρια της καπιταλιστικής κοινωνίας. Ο σκληρός πυρήνας της αστικής εξουσίας, εξακολουθεί βέβαια ακόμη να συνίσταται στην ι-

διοποίηση της υπεραξίας, όπως τόσο χαρακτηριστικά την είχε κάποτε προσδιορίσει ο Marx. Οι προσδιοριστικοί παράγοντες της ιδιοκτησίας ωστόσο, σήμερα χάνονται στους δαιδαλώδεις διαδρόμους των γιγαντιαίων μετοχικών εταιρειών, στα κρατικά, ημικρατικά ή ιδιωτικά πιστωτικά ιδρύματα, στα σύγχρονα χρηματιστηριακά κέντρα, στα μεγάλα κρατικά ή ιδιωτικά νοσοκομεία, τις παραγωγικές μονάδες των οπλικών συστημάτων, στα εκπαιδευτικά ιδρύματα και τα ερευνητικά κέντρα, στα ασφαλιστικά ταμεία, στις δημόσιες ή ημικρατικές συγκοινωνίες κλπ. Μετοχές, ομολογίες, χρεώγραφα και άλλες χρηματιστικές και συναλλαγματικές αξίες, είναι περιουσιακά στοιχεία που αλλοιώνουν την κοινωνική και νομική μορφή της ιδιοκτησίας. Πάνω απ' όλα όμως, είναι στοιχεία που αποπροσωποποιούν την ιδιοκτησία. Όπως θα παρατηρήσει ο L. Coletti: «Η προοδευτική αποπροσωποποίηση της ιδιοκτησίας που δημιουργήθηκε χάρη στην ανάπτυξη της μεγάλης σύγχρονης επιχείρησης περιορισμένης ευθύνης, προϋποθέτει την εμφάνιση ως *υποκείμενο* του *αντικειμένου* της ίδιας της ιδιοκτησίας, δηλαδή την πλήρη χειραφέτηση της ιδιοκτησίας από τον ίδιο τον άνθρωπο, με αποτέλεσμα η επιχείρηση να φαίνεται ότι αποκτά από μόνη της ανεξάρτητη ύπαρξη, λες και δεν είναι ιδιοκτησία κανενός» (σ. 98).

Τέλος, η κοινωνικά κατασπαρμένη ιδιοκτησία, με τις ατέρμονες συμβολαιακές της μορφές, συντηρείται και προστατεύεται με πολυάριθμα συστήματα κρατικών επιχορηγήσεων, δανείων, επιδοτήσεων και άλλων χαρακτηριστικών ή λειτουργιακών μεθοδεύσεων. Η ανθρώπινη έτσι δραστηριότητα περνάει από την ιδιωτική σφαίρα στη δημόσια, όχι μόνο με την έννοια ότι η κρατική παρέμβαση συνεχώς διευρύνεται σε βάρος του ιδιωτικού τομέα, αλλά και με την έννοια ότι η ιδιωτική δραστηριότητα όλο και περισσότερο επισκιάζεται από τη δημόσια ή μετατρέπεται σε τέτοια από άποψη χρήσης, νομικών εγγυήσεων και κοινωνικών συνεπειών.

Δύσκολα συνεπώς μπορεί σήμερα κανείς να υψώσει και αν ακόμη το επιθυμούσε, αδιαπέραστα τείχη, γύρω από τον εαυτό του και τα υπάρχοντά του, όπως περίπου γινόταν σε παλιότερες εποχές. Η αλληλεξάρτηση και η αλληλοεπικάλυψη των ορίων ανάμεσα στο δημόσιο-κοινωνικό και το ιδιωτικό-προσωπικό είναι εξάλλου και η αιτία που όλο και περισσότερο φθείρεται η εμπιστοσύνη προς τους πολιτικούς εκείνους ιδεολόγους, τύπου Popper, που υπερθεματίζουν για περιορισμένες κοινωνικές και δικαιοδικές μεταρρυθμίσεις, ένα είδος κοινωνικής παρέμβασης *ad hoc*, στα πλαίσια των υπάρχοντων δικαιιοπολιτικών συστημάτων.

Μια ποιοτικά καινούργια πρόταση κοινωνικής συμβίωσης και της αντίστοιχης δικαιοδικής της διευθέτησης, δεν μπορεί με κανένα τρόπο να προκύψει σαν απλό υποπροϊόν ή σαν αυθόρμητο αποτέλεσμα μερικών επιμέρους παρεμβάσεων, μέσα στα περιορισμένα πλαίσια κάποιας διορθωτικής πρότασης. Ούτε μπορεί να είναι αποτέλεσμα

απλών νομικών ή συνταγματικών διευθετήσεων. Όπως πολύ σωστά υποστήριξε κάποτε ο Marx: «Το δίκαιο δεν μπορεί ποτέ να αρθεί πάνω από την οικονομική δομή της κοινωνίας και την πολιτιστική ανάπτυξη που εξαρτάται απ' αυτή». (*Κριτική του Προγράμματος της Γκότα*). Ποιοτικές αλλαγές θα απαιτήσουν σοβαρότερες επεμβάσεις και μεταβολές στις αρθρώσεις των παραγωγικών δυνάμεων, στη βάση των κοινωνικών σχέσεων. Η σύγχρονη ωστόσο διαπλοκή και η ρευστότητα της σχέσης ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό, δείχνουν την κατεύθυνση και αποκαλύπτουν το μέγεθος των θεσμικών μεταβολών που πρέπει να επιχειρήσουμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ-ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

Καστοριάδης Κορνήλιος: *Η Πείρα του Εργατικού Κινήματος: Προλεταριάτο και Οργάνωση*. Αθήνα, Αμφορέας, 1978.

Φεραγιόλι Λουίτζι: *Αυταρχική Δημοκρατία, και Κριτική της Πολιτικής*, Αθήνα, Στοχαστής, 1985.

Coletti Lucio: *From Rousseau to Lenin: Studies in Ideology and Society*. London, New Left Books, 1972.

Crozier Michel: *Bureaucratic Phenomenon*. London, Tavistock, 1964.

Weber Max: *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen, T.C.B. Mahr, 1924 (και στα αγγλικά).

Max Weber: "Socialism", στο J.E.T. Eldridge (ed.), *Max Weber*: London, Nelson, 1972, σελ. 191-214 (όπου και η μετάφραση).